

ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ТА МЕТОДИ ЇХ ВИМІРЮВАННЯ

**Н а в ч а л ь н о - м е т о д и ч н и й
к о м п л е к с**

**д л я с т у д е н т і в у с і х ф о р м н а в ч а н н я
с п е ц і а л ь н о с т і
7.050107 «Економіка підприємства»**

Укладач: к.е.н., доцент Відоменко Оксана Іванівна

Рекомендовано до друку
Вченою радою інституту,
протокол № 3 від 29 грудня 2003 р.

© КІМЕП, 2003р.
© Відоменко О.І.

1. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

1.1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс "Економічні ризики та методи їх вимірювання" є дисципліною для підготовки спеціалістів з економіки.

Основною метою дисципліни є формування у студентів навичок класифікації та систематизації різних видів ризиків, вміння приймати конкретні управлінські рішення для їх зниження.

В процесі вивчення у майбутніх спеціалістів повинно сформуватися розуміння причин виникнення ризиків, а також виробитися здатність підвищувати рівень ефективності рішень, що приймаються, в умовах великої кількості альтернативних варіантів.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен **знати:**

- сутність та причини виникнення ризиків;
- особливості виникнення ризиків;
- класифікації ризиків та фактори, що впливають на підвищення ступеня ризику;
- методи запобігання ризикам;
- систему страхування ризиків.

Повинен **вміти:**

- орієнтуватися в ризикових ситуаціях, пов'язаних з різними видами підприємницької та господарської діяльності;
- ідентифікувати небезпеки та ризики;
- визначати ступінь ризику та давати йому кількісну і якісну оцінку;
- робити прогноз щодо оптимального способу поведінки і вибирати оптимальні стратегії в умовах ризику;
- приймати конкретні рішення, що сприяють зниженню ступеню ризику, користуючись різними методами.

Даний курс тісно взаємодіє з такими дисциплінами, як "Основи економічної теорії", "Математика для економістів", в т.ч. таких розділів як "Теорія ймовірності", "Математична статистика", "Менеджмент", "Економіка підприємства", "Фінансовий аналіз", "Інвестиційний менеджмент", "Міжнародні економічні відносини", "Маркетинг".

Засвоєння матеріалу курсу "Економічні ризики та методи їх вимірювання" дозволяє майбутнім спеціалістам оволодіти такими дисциплінами, як "Менеджмент", "Економічний аналіз", "Фінанси", "Маркетинг", "Основи бізнесу" тощо.

Навчальним планом передбачено аудиторні (лекції, семінари), індивідуальні заняття та самостійна робота.

Форма підсумкового контролю - залік.

1.2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Найменування тем	Всього годин	Ауд. зан.	в тому числі		Інд. роб.	Сам. роб.
				лекц.	практ.		
1.	Ризики в підприємницькій діяльності.	1	1	1	-	-	-
2.	Основні види економічних ризиків	2	1	1	-		1
3.	Виробничі ризики	2,5	1,5	1	0,5	-	1
4.	Комерційні ризики	2,5	1,5	1	0,5	-	1
5.	Фінансові ризики	4	3	2	1	-	1
6.	Методи вимірювання ризиків підприємницької діяльності	8	5	3	2	1	2
7.	Прогнозування та управління ризиками	7	5	3	2	1	1
	Всього:	27	18	12	6	2	7

1.3. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. РИЗИКИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

Особливості функціонування підприємств в умовах невизначеності. Необхідність та доречність використання підприємствами фактору невизначеності.

Сутність поняття “ризик”. Підприємницькі ризики як функція ринкової невизначеності. Зміст ринкових ризиків та їх вплив на підприємницьку діяльність.

Класифікація ризиків. Характеристика ризиків. Характеристика ринкових ризиків за місцем їх походження та впливу на результати діяльності підприємств. Сутність несистемних та системних ризиків. Вплив ступеню ризику на результати діяльності ринкових суб’єктів.

Тема 2. ОСНОВНІ ВИДИ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

Сутність підприємницьких ризиків та їх вплив на поведінку суб’єктів, що господарюють.

Ризики зовнішньоекономічної діяльності.

Митні ризики.

Країнні ризики. Політичні ризики. Макроекономічні ризики.

Спеціальні види ризику. Ризик форс-мажорних обставин. Сутність податкових ризиків та їх вплив на підприємницьку діяльність. Екологічні ризики.

Тема 3. ВИРОБНИЧІ РИЗИКИ

Сутність виробничих ризиків та їх класифікація. Постачальницькі ризики, їх виникнення та способи їх попередження. Транспортні ризики. Міжнародний стандарт їх класифікації.

Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.

Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.

Тема 4. КОМЕРЦІЙНІ РИЗИКИ

Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи їх обліку в різних видах підприємництва.

Маркетингові ризики. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції. Організація маркетингових досліджень. Ефектна реклама - основа

попередження ризиків.

Тема 5. ФІНАНСОВІ РИЗИКИ

Сутність та видова класифікація фінансових ризиків. Валютні та інфляційно-дефляційні ризики.

Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора.

Оптимальний портфель цінних паперів.

Банківські ризики та їх види. Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій. Зовнішні ризики банків: країнні та валютні.

Кредитні ризики.

Депозитна діяльність комерційних банків.

Сутність валютного ризику. Типи валютних систем. Види угод по валютних операціях.

Тема 6. МЕТОДИ ВИМІРУ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Загальні методологічні положення та підходи до оцінки ризиків.

Загальні принципи аналізу ризиків.

Класифікація втрат.

Кількісні та якісні методи аналізу.

Використання статистичного методу при аналізі ризиків.

Використання методу експертних оцінок при аналізі ризиків.

Аналіз ступеню ризику за допомогою аналітичного методу.

Метод Монте-Карло та його застосування при оцінці стратегій, пов'язаних із ризиком.

Аналіз чутливості моделі.

Аналіз об'єму відносних ризиків від проведення підприємницької діяльності.

Використання методу аналогії при проведенні кількісної оцінки ризику.

Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків.

Комплексна оцінка економічного ризику.

Тема 7. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Сутність та етапи управління ризиком. Шляхи мінімізації ризиків.

Управління валютними ризиками. Методи управління. Управління кредитними ризиками.

Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.

Страхування ризиків. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків. Методи страхування валютних ризиків.

Фонди ризикового фінансування (венчури).

2. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ПО ВИВЧЕННЮ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

При вивченні курсу слід звернути увагу на теоретичні методологічні та методичні питання, що мають відношення до дисципліни “Економічні ризики та методи їх вимірювання”.

У навчально-методичному комплексі дисципліни наведені основна й додаткова література, якою слухачі зобов'язані користуватися. Робота над темами 1 та 2 передбачає ознайомлення слухачів курсу із законодавчо-нормативною базою України в галузі підприємництва.

В роботі над темами 3, 4, 5, і особливо 6 студенти повинні застосовувати свої знання, які вони здобули з таких дисциплін статистика, математика для економістів (в першу чергу теорія ймовірності) та мікроекономіка. З метою кращого засвоєння матеріалу, викладеного в цих темах рекомендується користуватися підручниками, довідниками та іншою літературою із названих вище дисциплін.

Робота над темою 7 передбачає ознайомлення із Законом України “Про страхування” та із іншими законодавчими актами України.

Тема 1. РИЗИКИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

Особливості функціонування підприємств в умовах невизначеності. Необхідність та доречність використання підприємствами фактору невизначеності.

Сутність поняття "ризик".

Класифікаційна система ризиків.

Особливості прояву ризиків у ринкових умовах господарювання.

Причини виникнення економічного ризику.

Функції ризику.

Ризик та успіх. Вплив ступеню ризику на результати діяльності ринкових суб'єктів.

Методичні поради

Особливості функціонування підприємств в умовах невизначеності. Підприємницькі ризики як функція ринкової невизначеності. Основна мета господарської, в т.ч. й інвестиційної, діяльності – це отримання якомога більших прибутків (економічних, соціальних та інших ефектів) при мінімальних затратах. Ні один суб'єкт господарювання не починає своєї діяльності з метою приходу до банкрутства. Разом з тим ефективність господарської діяльності залежить від ефективності управління цим процесом. І якщо раціоналістична концепція управління стверджувала, що успіх фірми цілком залежить від факторів, що лежать в середині фірми (тобто від факторів

виробництва, та від ефективності управління ними), наприклад, від раціональній організації виробництва, зниження затрат за рахунок використання внутрішньовиробничих резервів, ефективності використання виробничих ресурсів і т.п. То нова неформальна концепція (становлення якої почалося ще з 30-40-х років ХХ ст.), в основі якої лежить ситуаційний підхід до управління розглядає фірму як живий організм, відкриту динамічну систему, і стверджує, що головні передумови успіху підприємницької діяльності фірми лежать поза нею. Успіх фірми залежить від того наскільки вдало фірма вписується у зовнішнє середовище і пристосовується до нього, наскільки адекватно вона реагує на зміни в ньому. Тобто успіх фірми залежить від того, наскільки система управління на ній є проінформованою, гнучкою та чутливою.

Суб'єкти господарювання діють у зовнішньому (по відношенню до них) середовищі. Це середовище можна розділити на мікро- та макросередовище. До мікросередовища відносяться: постачальники, посередники, споживачі, конкуренти. До макросередовища – законодавчо-нормативна база країни, менталітет нації, екологічні умови в країні чи на її окремій території, економічна, соціальна, демографічна та політична ситуація в країні і т.п.

В умовах командно-адміністративної економіки економічна ситуація формувалася “зверху” у наказовому порядку у формі набору правил і норм. Плани, програми, постанови, інструкції, державні ціни, фонди, ліміти, тарифи формували ту економічну систему координат і господарське середовище, в якій змушені були діяти підприємства і люди. Звичайно, тверда система централізованих установок і розпоряджень сковувала ініціативу, придушувала інтерес і творчий початок. Але в той же час вона вносила явну чи принаймні вдавану чіткість, забезпечувала нав'язаний “порядок”. Хоча і не з повною впевненістю, але можна було передбачати обсяги виробництва, поставок, продажів, ціни і відповідно прибуток, доходи. Тобто, діяти в більш-менш заданих умовах.

Не можна сказати, що в умовах командно-адміністративної економіки керівнику підприємства взагалі не приходилося ризикувати. Навіть у плановій економіці керівники різних рівнів знали, що таке виробничий, збутовий, постачальницький ризик. Проте це не зовсім той чи зовсім не той ризик, що виникає в економіці ринкового типу. У директивній економіці приходилося мати справа з ризиком невиконання державного плану, порушень договірних зобов'язань, недопоставок продукції і т. д., обумовлених найчастіше недотриманням правил і норм господарської діяльності.

Здійснення підприємництва, як самостійної господарської діяльності, в його будь-якому вигляді пов'язано з ризиком, що прийнято називати господарським, чи підприємницьким. У зв'язку з розвитком ринкових відносин підприємницьку діяльність приходиться здійснювати в умовах наростаючої невизначеності ситуації і мінливості економічного середовища. Виходить, виникає неясність і непевність в одержанні очікуваного кінцевого результату, а

отже, зростає ризик, тобто небезпека невдачі, непередбачених втрат. Особливо це властиво початковим стадіям освоєння підприємництва.

Ринок є насамперед економічна воля. Над підприємцем можуть підніматися тільки закон та обмеження, які ним встановлюються.

Підприємницьку діяльність в Україні регулюють чотири основні документи:

- 1) Конституція України;
- 2) Цивільний кодекс України;
- 3) Кримінальний кодекс;
- 4) Закон України "Про підприємство".

Державне регулювання в умовах ринку зводиться переважно до встановлення норм здійснення підприємницької діяльності і до податкової системи. Все інше визначається виробником і споживачем, їх волею, а також в залежить від випадку. За економічну волю приходиться платити. Воля одного підприємця супроводжує одночасно і волею інших підприємців, які вільні чи купувати, чи не купувати продукцію першого, пропонувати за неї свої ціни, продавати за власно визначеними цінами, диктувати свої умови угод. При цьому природно, що ті, з ким приходиться вступати в господарські відносини, прагнуть насамперед до своєї вигоди, а вигода одних може стати збитком для інших. До того ж підприємець-конкурент узагалі схильний витиснути свого опонента з ринку.

Отже, освоюючи підприємство, доводиться мати справу з невизначеністю і підвищеним ризиком. Задача справжнього підприємця-господарника нового типу полягає не в тому, щоб шукати справу, яка не передбачає ризику. При такому підході в ринковій економіці можна взагалі виявитися поза справою і без справи. Треба не уникати неминучого ризику, а вміти передбачати ризик, оцінювати його ступінь, намагаючись знизити його до можливо низького рівня.

На жаль, у нашій економічній науці і практиці господарювання лише розробляються теоретичні положення про господарський ризик і вкрай слабо розроблені методи оцінки ризику стосовно тих чи інших виробничих ситуацій і видів діяльності, відсутні науково обґрунтовані практичні рекомендації про шляхи і способи зменшення і запобігання ризику.

В той же час теорія підприємницького ризику лише частково розроблена і в країнах з ринковою економікою. Проте там є величезний досвід ризикового підприємництва, супроводжуваний наочно видимими прикладами процвітання і краху, підйому і банкрутства в залежності від вмілого і недотепного поведіння, а частково і везіння в реальній обстановці ризику.

Отже в ринковому середовищі саме життя, процеси виробництва, розподілу, обміну, споживання продукції вчать правилам поведінки в умовах невизначеності та ризику, заохочують їх знання і суворо карають за незнання. При цьому є окремі види підприємницької діяльності, в яких ризик піддається розрахунку, оцінці і де методи визначення ступеня ризику відпрацьовані як теоретично, так і практично. Це насамперед страхування майна, здоров'я і життя, а також лотерея та ігорна справа. Зрозуміло, що в даному випадку

мова йде про вузький, вкрай специфічний вид підприємницької діяльності. Застосовувані стосовно таких видів діяльності методи оцінки ризику звичайно не вдається використовувати в інших сферах підприємництва. До того ж страховий ризик відноситься переважно до об'єкту, поза прямою залежністю від виду діяльності. Страховка будинку чи автомобіля звичайно не враховує способів використання застрахованого об'єкта.

При оцінці ж підприємницького ризику інтерес представляє ступінь небезпеки і ступінь потенційного збитку в умовах конкретної угоди та пов'язаних з нею видів діяльності. Наприклад, страхуючи споруду підприємства від пожежі, страхове агентство аналізує тільки небезпеку загоряння об'єкту й ступінь майнової втрати, що може виникнути при цьому (тобто, втрати, яку необхідно компенсувати). Відповідно встановлюються і страхові платежі.

Підприємець же змушений вивчати ризик, що виникає при виробництві, закупівлі, продажі продукції і при всіх інших видах діяльності підприємства. Адже його цікавить не компенсація ризику, а запобігання збитку, але це вже зовсім інша справа.

У ринковій економіці першорядними елементами ризику є непередбаченість кон'юнктури ринку, попиту, цін і поведіння споживача. Приходиться мати справу з "накладанням" факторів ринкового і неринкового типу. Умови економічної невизначеності, в яких змушені діяти суб'єкти господарювання (підприємці, інвестори, банки і т.д.) в ринкових умовах, спричиняють вплив тих чи інших факторів ризику на їхні майбутні прибутки. Такі ризики загрожують зменшенням прибутків порівняно з можливими або навіть можуть привести до збитків. Проблема ризику і прибутку є однією з ключових концепцій у господарській (фінансовій, комерційній та виробничій) діяльності. При прийнятті рішень в процесі такої діяльності керівництво фірм, банків або інвестиційних та інших фондів має обов'язково враховувати вплив різного роду ризиків. Причому ризик існує завжди, повністю його ліквідувати неможливо, проте можна спробувати знизити його до прийняттого рівня. Ризик є потенційно дуже шкідливим та небезпечним, але гірше ризику - невизначеність.

Невизначеність розглядається як стан незнання того, що відбувається. Невизначеність - це вид небезпеки, про яку нічого не відомо і тому її неможливо оцінити чи виміряти. Для підприємницької діяльності можна виділити наступні сфери невизначеності: 1) політична невизначеність; 2) невизначеність у поведінці конкурентів; 3) невизначеність у поведінці споживачів; 4) природно-екологічна невизначеність (пов'язана із проявом стихійних лих); 5) невизначеність, пов'язана багатоваріантністю розв'язання проблеми; 6) соціально-економічна невизначеність; 7) можливість виникнення конфліктної ситуації; 8) можливість виникнення воєнних дій тощо.

Задача менеджера-підприємця і взагалі управлінця будь-якого рангу, полягає в тому, щоб невизначеність перетворилася у ризик, після чого його, в подальшому, можна детально оцінювати та вимірювати. Отримати прибуток

при проведенні тієї чи іншої операції можна лише у випадку, коли ризики будуть завчасно передбачені, вивчені, виміряні та підстраховані.

Сутність поняття "ризик". Поняття ризику виникло дуже давно. Перші дослідження ризику стосувалися азартних ігор. Згодом ризик почав досліджуватися у зв'язку з комерційною та управлінською діяльністю. Відомий економіст Дж. М. Кейнс обґрунтував ідею про те, що у вартість товару мають входити можливі втрати, викликані непередбаченими обставинами. Він також виділив три основні види ризику, які необхідно враховувати в економічному житті:

- ризик підприємця (постачальника);
- ризик кредитора (пов'язаний із можливістю ухилення боржника від сплати боргу);
- ризик зменшення вартості грошової одиниці (тобто ризик інфляції).

Відповідно до неокласичної теорії ризику, яка була розроблена у 30-ті роки А.Маршаллом та А.Пігу, підприємство, що працює в умовах невизначеності, має керуватися двома критеріями:

- розмірами очікуваного прибутку;
- величиною його можливих коливань (тобто кількісною характеристикою ризику).

Відповідно до даної теорії, економічна поведінка людей зумовлена концепцією граничної корисності. А отже, вірний прибуток корисніший за очікуваний того ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями.

Серед дослідників не має єдиної думки щодо визначення ризику. Так, наприклад, стверджується, що ризик – це:

- 1) можлива невдача;
- 2) непевність у можливому результаті;
- 3) загроза несприятливого результату;
- 4) невизначеність, пов'язана з якою-небудь подією;
- 5) постійна потреба людини переборювати різні перешкоди задля досягнення поставленої мети;
- 6) подія, що може відбутися, або не відбутися;
- 7) нематеріальна частина повсякденного життя;
- 8) вартісний вираз ймовірності події, яка веде до втрат.

Отже, можемо зробити висновок, що **ризик** - це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності, випадковості та конфліктності в ситуації неминучого вибору, яка відображає ступінь досягнення очікуваного результату.

При цьому ризик є характерною ознакою діяльності будь-якого виробника чи інвестора, що відображає можливі несприятливі наслідки у випадку неуспіху. Він виражається можливістю одержання таких небажаних результатів, як втрата прибутку або виникнення збитків.

Економічний ризик – це ризик, що виникає в сфері економічних відносин з приводу купівлі-продажу товару чи послуги на ринку.

Під господарським (підприємницьким) ризиком розуміють ризик, що

виникає при будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів, послуг, їх реалізацією, товарно-грошовими, і фінансовими операціями, комерцією, здійсненням соціально-економічних і науково-технічних проектів. В цих видах діяльності підприємці мають справу з використанням матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних (інтелектуальних) ресурсів, тому ризик в даному випадку пов'язаний із загрозою повної чи часткової втрати цих ресурсів.

Отже підприємницький ризик характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоотримання прибутків у порівнянні з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів у даному виді підприємницької діяльності. Ризик є загроза того, що підприємець понесе втрати у вигляді додаткових витрат понад передбачені прогнозом, програмою його дій, або одержить доходи нижче тих, на які він розраховував.

При встановленні підприємницького ризику треба розрізнити поняття “витрати”, “збитки”, “втрати”. Будь-яка підприємницька діяльність неминує пов'язана з витратами, тоді як збитки мають місце при несприятливому збігу обставин, прорахунках і представляють додаткові, понад намічені, втрати.

Відповідно до юридичної літератури, ризик починається там, де закінчується відповідальність за угодою чи на інших підставах.

З погляду права господарський ризик – це:

- особливий випадок цивільної та правової відповідальності, компетенції, правомочності прийняття рішення;
- питання відшкодування збитків, накладання обов'язкових санкцій за невиконання директив вищих органів;
- дії, що суперечать суспільним інтересам.

З правової точки зору, за якусь частку збитків, завданих ризиковим рішенням ніхто не несе кримінальної відповідальності, проте караються безгосподарність, некомпетентність керівників, брак знань, якщо вони спричиняють до тяжких наслідків. При правовому регулюванні господарського ризику слід виходити з необхідності формування на підприємстві спеціального резервного фонду за рахунок прибутку, з якого можна покривати збитки, що виникають внаслідок ризикових рішень. Ризик на рівні верхньої межі резервного фонду є вже надмірним.

Класифікаційна система ризиків. На основі найзагальніших принципів класифікації ризиків можна виділити:

- ризики, пов'язані із господарською діяльністю;
- ризики, пов'язані з особистими якостями підприємця;
- ризики, пов'язані з браком інформації про стан зовнішнього середовища.

Існують наступні підходи до класифікації ризиків:

- *за масштабами вирішуваних завдань*: глобальні (державні, регіональні) чи локальні;
- *за сферою виникнення*: зовнішні та внутрішні;
- *за рівнем прийняття рішень*: макроекономічні (глобальні),

- мікроекономічні (локальні);
- *за сферою прояву*: психологічні, соціальні, медико-біологічні, юридичні, економічні і т.д.;
- *за типом*: раціональні (обґрунтовані), нераціональні (необґрунтовані), авантюрні (азартні);
- *за кількістю людей, що приймають рішення*: індивідуальні, групові, масові;
- *за характером ситуації*: стохастичні (на умовах ймовірності виникнення), невизначені (на умовах невизначеності), конкурентні (на умовах конфлікту чи конкуренції);
- *за тривалістю дії*: короткочасні та постійні;
- *за рівнем втрат*: мінімальні, середні, оптимальні, максимальні (за іншим підходом: нульові, припустимі, критичні, катастрофічні).
- *за ступенем правомірності*: правомірні (виправдані) та неправомірні (невиправдані);
- *за можливістю страхування*: ризики, від яких можна страхуватися; ризики, від яких не можна застрахуватися;
- *за видом небезпеки*: пожежі; збої комп'ютерів, стихійні лиха, техногенні аварії, інфляція і т.д.;
- *за ступенем об'єктивності*: з об'єктивною ймовірністю, з суб'єктивною ймовірністю та з суб'єктивно-об'єктивною ймовірністю;
- *за часом прийняття рішення*: випереджувальні, своєчасні, запізнілі;
- *за можливим фінансовим результатом*: чисті, спекулятивні;
- *за статичністю фактору ризику*: статичні та динамічні;
- *за можливістю систематичного виникнення ризику*: системні (ризики, що присутні систематично й зумовлені зовнішніми факторами. Такі ризики не можна усунути в процесі управління) та несистемні.

Особливості прояву ризиків у ринкових умовах господарювання.

Економічний ризик може виникнути за наявності хоча б однієї з таких умов:

- існування невизначеності та випадковості (тобто відсутність вичерпної інформації про умови прийняття рішень);
- зрілість економіки (за низького рівня розвитку, економіка практично детермінується стратегією виживання – суворою необхідністю забезпечення мінімальних потреб населення);
- існування матеріальної зацікавленості в кінцевому результаті прийнятих рішень, наявністю стимулів;
- створення штучних умов для ризику (наприклад, азартні ігри).

В сучасних умовах ризик набув певних специфічних властивостей:

- глобального, тотального та загального характеру;
- необхідністю прийняття одноосібного рішення;

- впливом факторів ринкової економіки, які призводять до невизначеності та невпевненості в отриманні кінцевого результату, таких, наприклад, як конкуренція, кон'юнктура, нестабільність у попиті та цінах тощо;
- ризи все більше перетворюється на товар, через розвиток та вдосконалення страхування.

Причини виникнення економічного ризику. Конкретних причин виникнення економічного ризику безліч. Розрізняють зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на виникнення та рівень ризику.

Зовнішні фактори – це ті умови, які не можна змінити, але треба приймати до уваги. Їх можна поділити на дві групи: фактори прямого і непрямого впливу.

Фактори прямого впливу:

1. Зміна законодавства, що регулює економічні відносини партнерів.
2. Непередбачувані дії органів державного та місцевого управління.
3. Рекламациї та штрафи за браковану продукцію.
4. Витік конфіденційної інформації.
5. Порушення зобов'язань за угодами.
6. Інфляція.
7. Зміна податкової політики.
8. Зміна цін.
9. Конкуренція (в першу чергу – несумлінна конкуренція, а також недобросовісна реклама).
10. Корупція та рекет.
11. Форс-мажорні обставини.

Фактори непрямого впливу:

1. Політична ситуація.
2. Міжнародна ситуація.
3. Економічна нестійкість країни діяльності.
4. Інфляційні процеси в країні діяльності.
5. Стихійні лиха.
6. Науково-технічний прогрес.

Внутрішні фактори – це фактори, зумовлені діяльністю фірми. Їх поділяють на:

- стратегію фірми;
- принципи діяльності фірми;
- наявність ресурсів та можливості їх використання;
- якість та рівень використання маркетингу.

Серед конкретних внутрішніх факторів виділяються:

- некомпетентні співробітники;
- несумлінність;
- недбайливість;
- витік конфіденційної інформації;
- якість продукції та послуг;
- прорахунки в організації виробничого процесу;

- аварії на підприємстві та поломки устаткування;
- помилки у визначенні попиту;
- взаємини з партнерами

Функції ризику. Ризик не можна розглядати лише як несприятливе явище. Його подвійна сутність виявляється у функціях які він виконує в житті індивідуума та в підприємницькій діяльності. Функції ризику:

1. *Інноваційна* – полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення проблеми, у впровадженні “в життя” науково-технічних розробок та ідей.
2. *Регулююча* – проявляється в конструктивній та деструктивній формах. Конструктивна форма полягає в тому, що здатність ризикувати – це одна із умов успішної діяльності. Вона допомагає переборювати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар’єри на шляху підприємницької діяльності. Деструктивна форма полягає в тому, що за умов відсутності чи неповноти інформації, неврахування закономірностей розвитку явищ та процесів, породжується авантюризм та суб’єктивізм, які ведуть до прийняття необґрунтованих, незважених, нерозумних рішень.
3. *Захисна* – полягає в тому, що за умов існування ризику, треба терпимо ставитися до можливих невдач.
4. *Аналітична* – передбачає аналіз всіх можливих альтернатив, варіантів рішень та вибір серед них найбільш рентабельних і найменш ризикованих.

Ризик та успіх. Вплив ступеню ризику на результати діяльності ринкових суб’єктів. Між величиною прибутку та рівнем ризику існує прямо пропорційна залежність, відповідно, чим більшим є очікуваний прибуток, тим більший рівень ризику. І навпаки, чим більший ступінь ризику беруть на себе суб’єкти господарювання, тим на більші прибутки вони можуть розраховувати.

Підприємницька діяльність здійснюється заради досягнення успіху, тому ризик та успіх нероздільні. Це відзначають усі дослідники ризику. Американський теоретик в сфері підприємництва Друкер вважає, що навіть за помірною успіху прибуток буває більш ніж достатнім для того, щоб компенсувати будь-який ступінь ризику. Багато дослідників підкреслюють, що заради очікування прибутку, підприємець може піти на великий ризик.

Ставлення людини до ризику залежить від психологічного сприйняття ризику. З огляду на це виділяють: супротивників ризику; тих, які нейтрально ставляться до нього; та аматорів ризику.

Особи, котрі серйозно займаються бізнесом, давно зрозуміли, що підприємство неможливе і не має бути без виправданого ризику. Як кажуть, “ризик не має, якщо нічого не починати, але тоді ви і не доможетеся успіху”.

Тому, готуючи менеджерів у всіх сферах, у США, наприклад, одночасно готують ризик-тейкерів, тобто людей, готових узяти на себе ризик, готових ризикувати. Саме тому в професійній підготовці економістів та менеджерів, велике значення має приділятися вивченню дисципліни “економічні ризики та методи їх вимірювання”, оскільки для успішної діяльності в умовах ризику потрібно вміти оцінювати ризик, вибрати оптимальну стратегію поведінки і мати всю сукупність навичок, необхідних для людини, що вміє йти на

обґрунтований ризик.

Слухачам пропонується відповідати на питання тесту, що наводиться нижче. Його використовують у США при підготовці менеджерів.

Відповіді на тест мають складатися зі слів “так” або “ні”. Якщо Ви скоріше згодні з певним твердженням – ставте біля нього “так”, а якщо твердження не відповідає вашим власним поглядам – ставте “ні”.

Тест на схильність до ризику

1. Я б скоріше ризикнув почати власну справу, ніж працювати на когось ще.
2. Ніколи не піду на таку роботу де багато поїздки.
3. Якби я почав грати, то ніколи не робив би малих ставок.
4. Мені подобається поліпшувати своє життя за допомогою ідей.
5. Ніколи не кину роботу, не будучи впевненим, що є інша.
6. Я не схильний піти на ризик тільки для того, щоб розширити свій кругозір.
7. Знаючи, що якась конкретна справа може скінчитися невдачею, я не вкладав би у неї коштів, навіть знаючи, що прибуток (виграш) може бути великий.
8. Не хотів би випробувати в житті якнайбільше.
9. Не відчуваю особливої потреби у подіях, що збуджують.
10. Не маю великої енергії.
11. Я можу легко породжувати безліч прибуткових ідей.
12. Я б ніколи не бився б об заклад на суму, якої зараз не маю.
13. Мені подобається пропонувати нові ідеї чи концепції, коли реакція на них мого начальника непередбачувана і неясна.
14. Я готовий брати участь лише в таких угодах, які для мене є досить зрозумілими й певними.
15. Менш надійна робота з великим доходом мене приваблює більше, ніж надійна із середнім.
16. Я не дуже незалежної вдачі.

Відповіді до тесту на схильність до ризику

- Якщо Ви відповіли “так” на твердження № 1, 3, 4, 8, 10, 11, 13, 15, надайте кожній відповіді по 1 балу;
- Якщо Ви відповіли “ні” на твердження № 2, 5, 6, 7, 9, 12, 14, 16, надайте також кожній відповіді по 1 балу.

Підрахуйте суму отриманих Вами балів. Якщо вона менше 8, скоріше за все Ви не схильні до ризику. Якщо сума балів від 8 до 13 – Вас із більшою долею ймовірності щодо успіху можна навчити ризик-трейкерству. Якщо сума балів 13 і більше – Ви більш за все схильні до підприємницького ризику та маєте певні риси ризик-трейкера.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте зовнішнє середовище підприємницької діяльності?

2. В чому полягає різниця в здійсненні господарської та інвестиційної діяльності за умов командно-адміністративної системи та за умов ринкової економіки?
3. Розкрийте сутність поняття “невизначеність”. Чим зумовлена невизначеність зовнішнього середовища господарської діяльності?
4. Яке економічне явище є більш небезпечним: “невизначеність” чи “ризик”? Відповідь поясніть.
5. Розкрийте сутність поняття “ризик”.
6. Перерахуйте відомі Вам класифікації ризику.
7. Дайте характеристику кожного виду ризику. Якими факторами викликані ці ризику?
8. Розкрийте особливості прояву ризиків в ринкових умовах господарювання.
9. Які особливі відмінності ризику на сучасному етапі розвитку суспільства?
10. Перерахуйте та поясніть зовні фактори виникнення підприємницького ризику.
11. Наведіть приклади внутрішніх факторів підприємницького ризику.
12. Чи можна стверджувати, що ризик має лише негативний вплив на підприємницьку діяльність?
13. Перерахуйте та поясніть функції ризику.
14. Перевірте свою здатність до ризику за допомогою тесту наведеного вище. (Бажано повторити тестування та звірити початкові й кінцеві результати після вивчення даного курсу).
15. Чи існує взаємозв'язок між величиною ризику та обсягами очікуваного прибутку? Відповідь поясніть.

 Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
3. **Закон України** “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
4. **Закон України** “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47.
5. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлинського*. – К., 2002.
6. *Кочетков В.Н., Шипова Н.А.* Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
7. *Машина Н.І.* Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.

Тема 2. ОСНОВНІ ВИДИ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

Сутність підприємницьких ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів, що господарюють.

Ризики зовнішньоекономічної діяльності.

Митні ризики.

Країнні ризики. Політичні ризики. Макроекономічні ризики.

Спеціальні види ризику. Ризик форс-мажорних обставин. Сутність податкових ризиків та їх вплив на підприємницьку діяльність. Екологічні ризики.

Методичні поради

Сутність підприємницьких ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів, що господарюють. Основними видами підприємницьких ризиків є спекулятивні та чисті ризики.

Спекулятивні ризики, пов'язані з можливістю як зазнати збитків, так і отримати прибутки. Передбачити такі ризики дуже складно. Спекулятивні ризики пов'язані не з не виробництвом, а з закупівлею та перепродажем продукцію, виготовленої іншими, та послуг і грошових коштів. До спекулятивних відноситься **фінансовий ризик**, що виникає при фінансовому підприємстві чи фінансових угодах, тобто коли в ролі товару виступають валюта, цінні папери або кошти. Фінансовий ризик – це загроза грошових втрат. Цей вид ризику, пов'язаний із можливістю невиконання суб'єктом економічної діяльності своїх фінансових зобов'язань перед інвесторами. У більш вужчому значенні його пов'язують із фінансовим “леверіджем”, тобто відношенням боргу до звичайного акціонерного капіталу, який фірма використовує для фінансування активів.

Чисті ризики – це можливість отримання негативного чи нульового результату. До цих ризиків відносяться:

- *природні* – це ризики пов'язані з можливим впливом природних умов на діяльність фірми;
- *екологічні* – ці ризики можуть бути двох видів: зовнішні та внутрішні. Зовнішні пов'язані з можливістю діяльності в умовах забрудненого довкілля та отримання збитків в результаті такої діяльності. Внутрішні пов'язані з можливістю забруднення довкілля в результаті діяльності фірми та подальшою її цивільно-правовою відповідальністю за таке забруднення, результатом чого буде накладання на підприємство санкції відповідно до законодавства;
- *політичні* – це ризики пов'язані з непередбачуваною можливістю зміни внутрішнього законодавства країни: податкової політики, митної політики, встановлення акцизних зборів, зміни державних закупівельних цін тощо;
- *транспортні* – це ризики, пов'язані із втратою чи псуванням товарів під час їх транспортування;
- *технічні* – це ризики пов'язані з непередбаченими технічними ситуаціями, що задають значних збитків виробництву, і визначаються ступенем організації виробництва, превентивними заходами, природними умовами, в яких здійснюється підприємницька діяльність (наприклад, недосягнення

фірмою запланованих технічних параметрів, збої та поломки устаткування тощо). Різновидом технічного є технологічний ризик – можливість того, що в результаті технологічних змін наявні системи виробництва і збуту застаріють, а отже, зменшиться капітал фірми і її здатність отримувати прибуток;

– *частина комерційних ризиків* (виробничі, майнові, ділові, інноваційні, венчурні, операційні, торгові).

При цьому до операційних відносяться: валютний ризик, ризик придбання сировини і матеріалів, ризик процесу виробництва, ризик процесу продаж, ризик неплатежів покупців.

Комерційні ризики - це небезпека втрати в процесі фінансово-господарської діяльності. Вони означають невизначеність результату від даної комерційної угоди.

За структурними ознаками комерційні ризики поділяються на майнові, виробничі, торгові, фінансові.

Ризики зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Дані ризики реалізуються як на рівні держави, так і на рівні окремих фірм.

На рівні держави ЗЕД спрямована на встановлення міждержавних засад співробітництва, створення правових і торгово-посередницьких механізмів, які стимулюють розвиток і підвищення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків.

На рівні окремих фірм ЗЕД спрямована на укладання та виконання контрактів з іноземними партнерами.

Об'єктивні причини від яких можуть залежати ризики ЗЕД:

1. *Принцип порівняльних переваг (порівняльних витрат)* – сукупність обсягу виробництва продукції буде найбільшою тоді, коли кожен товар вироблятиметься тією країною, в якій витрати пов'язані з виробництвом товару, найнижчі. Ефективність розміщення виробництва можна розраховувати за формулою приведених витрат.
2. *Умови ЗЕД* – обмін товарами залежить від співвідношення світового попиту на ці товари та їх пропозиції.
3. *Лібералізація ЗЕД* – завдяки вільній торгівлі, що базується на принципі порівняльних витрат, світова економіка може досягти найефективнішого розміщення виробництва і найвищого добробуту країн – учасниць ЗЕД.
4. *Торгові бар'єри* – це мита, що є акцизним податком на імпортовані товари. Мито може запроваджуватися з метою отримання прибутків від імпорту та для захисту вітчизняних виробників. Виділяють фіскальні та протекціоністські мита.
5. *Імпортові квоти* – встановлюють максимальні обсяги товарів, що можуть бути імпортовані за певний період часу.
6. *Нетарифні бар'єри* – система ліцензування, створення завищених стандартів якості та безпеки продукції чи просто бюрократичні заборони в митних процедурах.

7. *Вільно плаваючі валютні курси* – за яких подорожчання і знецінювання валюти зумовлюються, в основному, зміною смаків споживачів, відносною зміною реальних процентних ставок, спекуляцією на валютних курсах і тому подібне.
8. *Фіксовані валютні курси* – вважається, що данні курси призводять до розширення торгівлі та фінансових операцій, а відповідно до зменшення ризику ЗЕД та валютного ризику. Про те життєздатність такої системи залежить від наявності достатні резервів в країні, чи випадкового виникнення дефіцитів або активів платіжного балансу.

9. *Міжнародні системи валютних курсів:*

- Система золотого стандарту – передбачає фіксований валютний курс. Може функціонувати доти, доки один з учасників не вичерпає свої золоті запаси;
- Бреттон-вудська система – передбачає в якості міжнародних резервів золото та долар. Про те, з 1971 року (за президента Р.Ніксона) Було призупинено конвертованість золота і долара.

Структура ризиків зовнішньоекономічних операцій:

1. Ризики, пов'язані з умовами контракту:
 - з якістю товару, його тарою та ціною;
 - з умовами постачання;
 - з вибором валютно-фінансових умов контракту;
 - з форс-мажорними обставинами;
 - з розривом контракту, відповідальністю за недотримання умов, з арбітражем.
2. Ризики, пов'язані із зовнішніми факторами:
 - політичними;
 - макроекономічними;
 - надійністю партнера;
 - юридичними;
 - кримінальними;
 - маркетинговими;
 - інформаційними.
3. Ризики, пов'язані з етапами угоди:
 - з митним оформленням;
 - з сертифікацією продукції;
 - з інвестиційними факторами;
 - з виробничим процесом;
 - з комерційними факторами;
 - з транспортним фактором.
4. Ризики територіального положення:
 - виникають на своєму ринку;
 - виникають за кордоном;
 - виникають на кордоні.
5. Ризики, пов'язані з можливістю управління ними:

- керовані фірмою;
- опосередковано керовані;
- некеровані.

Митні ризики. В структурі ризиків ЗЕД митні ризики посідають одне із провідних місць. До них належать:

- ризики, пов'язані з несвоєчасною сертифікацією товарів;
- ризики неправильного розрахунку митних платежів, акцизів, ПДВ тощо;
- ризики недотримання вимог щодо заповнення документів ЗЕД;
- ризики вибору транспортного засобу, що не відповідає вимогам Митної конвенції.

Один з найбільш негативних факторів, що несуть в собі митні ризики, - це часовий. Він має особливий вплив, коли товар вже перетнув кордон. Збитки визначаються простроченням надходження коштів на розрахунковий рахунок митниці та проведенням сертифікації. Чим довший цей час, тим більші збитки через простій транспортних засобів та штрафи за прострочення платежів. Інший важливий ризик – це інформаційний.

Країнні ризики пов'язані з особливостями країни-партнера. Вони поділяються на політичні та макроекономічні. **Країнний ризик** – це небезпека втрат банку (чи фірми), внаслідок того, що іноземна держава не захоче чи не зможе виконати свої зобов'язання перед іноземними кредиторами чи інвесторами з причин, які не відносяться до звичайних ризиків.

При оцінці економічної складової країнного ризику розраховують наступні показники:

- Показник обслуговування зовнішнього боргу = сукупні витрати країни на обслуговування свого зовнішнього боргу / на обсяг експорту. Оптимальним вважається значення до 10%, прийнятним – до 25%.
- Показник обслуговування процентних виплат = процентні платежі / на обсяги експорту. Значення даного показника не повинно перевищувати 16-20%.
- Показник співвідношення закордонних резервів та обсягу імпорту. Він не повинен перевищувати 40%, оскільки у випадку скорочення експорту може компенсуватися зменшенням резервів.
- Відношення сукупних витрат на обслуговування зовнішнього боргу, обсягу зовнішнього боргу, процентних платежів до валютного національного продукту країни.

Сутність політичних ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів, що господарюють. **Політичні ризики** – це ризики, пов'язані із політичними змінами, і в першу чергу із змінами в зовнішньоекономічній політиці держави. Можна виділити наступні причини політичних ризиків:

- введення у країні покупця заборони на імпорт;
- встановлення ембарго на певні товари, послуги та валютні цінності;

- збільшенням розмірів мита;
- зміною переліку безмитних товарів;
- страйки (війни, тероризм і т.п.) під час перевезення вантажів до споживача;
- неконвертованість валют;
- встановлення заборони на перевезення грошей тощо.

Макроекономічні ризики пов'язані з платоспроможністю країни-дебітора. Аналізуючи й оцінюючи їх, слід враховувати макроекономічні показники країни і її ринкового потенціалу.

До цих ризиків належать:

внутрішня економіка країни,
економіка потенціалу країни.

Інформацію про країнні ризики можна отримати з публікацій консалтингових фірм, що спеціалізуються на оцінках ризиків. переважно це закордонні фірми ("Frost and Sullivan Inc.", "Business International Corporation", "BERI" та ін.), які публікують звіти про інвестиційний клімат у зарубіжних країнах та про політичні ризики. Вони можуть наводити різні індекси. Найважливішими з них є:

- індекс політичного ризику;
- індекси поточної економічної ситуації;
- індекси можливостей для переведення капіталу і прибутків;
- індекси можливостей отримання прибутків.

Спеціальні види ризику. Виділення спеціальних ризиків є досить умовним. В той же час такі ризики як ризики форс-мажорних обставин, податкові, екологічні та інші відносяться як до діяльності фірми в середині країни, так і до її зовнішньоекономічної діяльності. Саме тому досить часто ці ризики виділяють в окрему групу.

Ризик форс-мажорних обставин. Форс-мажор в цивільному праві – це виникнення надзвичайних і невідворотних обставин, результатом яких є невиконання умов договору. В загальному вигляді його можна поділити на: непереборну силу і юридичний форс-мажор.

До непереборної сили в законодавстві і договірній практиці відносять різні стихійні лиха чи інші обставини, які неможливо передбачити чи яким неможливо запобігти за сучасного рівня людських знань і можливостей. В усіх цивільно-правових системах непереборна сила є обставиною, що звільняє від відповідальності.

До юридичного форс-мажору належать рішення вищих державних органів (заборона імпорту або експорту, валютні обмеження та інше), страйки, революції, акти громадянської непокорі, воєнні дії і тому подібне. Такий форс-мажор немає чіткого юридичного визначення. Як правило, контрагенти встановлюють випадки непередбачуваних обставин і їх правові наслідки в договірному порядку.

Сутність податкових ризиків та вплив на підприємницьку

діяльність. Податкові ризики можна розглядати з двох позицій: підприємця і держави.

Для підприємця податкові ризики визначають можливість зміни державної податкової політики, і відповідно, розміру податкових ставок. Рівень підприємницького ризику збільшують не лише високі ставки податку, а й не стабільність податкового законодавства, що в будь-який момент може призвести до зміни податкових ставок (зрозуміло, що на підприємницькій діяльності, в першу чергу, негативно позначається підвищення податкових ставок). Постійні зміни та доповнення до чинного податкового законодавства позбавляють підприємців впевненості в надійності своєї діяльності.

Для держави податкові ризики пов'язані із зменшенням податкових надходжень до казни. Як показує практика, держава має встановлювати такі ставки податків, які не перешкоджають розвитку підприємництва і в той же час забезпечують максимальне надходження коштів до бюджету. Залежність таких надходжень від розміру ставок оподаткування можна зобразити за допомогою кривої Лаффера. Дана крива показує, що загальна сума надходжень до бюджету буде зростати по мірі зростання податкової ставки до певної фіксованої величини (до критичного значення податкової ставки) після чого, подальше зростання ставок веде до зменшення податкових надходжень у бюджет. Це відбувається внаслідок того, що перевищення критичної межі податкової ставки підриває зацікавленість підприємців у нарощуванні обсягів виробництва і змушує їх переводити свій бізнес в держави з більш ліберальним законодавством, або переходити в сектор тіньової економіки. Встановлено, що при податковій ставці понад 50% виникає ризик різкого зниження ділової активності фірм і населення в цілому, а найвища ставка податків не повинна переходити критичної межі 50-70%.

Екологічні ризики. Під екологічним ризиком розуміють ймовірність завдання шкоди довкіллю, а також життю та здоров'ю людей в результаті цього. Ці ризики можуть бути індивідуальні та колективні. Розрізнятися за масштабами: глобальні, міждержавні, державні, міжрегіональні, регіональні, локальні та об'єктові. Екологічні ризики розрізняють також за характером небезпеки:

- техногенні (аварії та катастрофи на потенційно небезпечних об'єктах, залпові викиди/скиди забруднюючих речовин, аварії на транспорті із забрудненням навколишнього середовища, аварії на радіаційно небезпечних об'єктах, пожежонебезпечних об'єктах, хімічно - та біологічно небезпечних об'єктах);
- природні небезпеки (стихійні лиха): геологічні небезпеки (землетруси, зсуви земної поверхні, карст, просідання земної поверхні), гідрологічні небезпеки (паводки, повені, підтоплення ґрунтів, селі), метеорологічні небезпеки (сильний град, сильна злива, сильний мороз, сильна спека і т.д.), пожежі в природних екосистемах, медико-біологічні небезпеки (інфекційні захворювання людей, сільськогосподарських тварин, ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками);

– безгосподарське ставлення людей до природи: вирубування та забруднення лісів, забруднення водойм, знищення багатьох видів тварин тощо.

Наслідки несприятливих впливів на навколишнє природне середовище можна поділити на найближчі та віддалені, а також на прямі та опосередковані.

На сьогодні сформувалася міжнародна правова база відповідальності за забруднення довкілля. Так, наприклад, підписано міжнародну конвенцію “Про трансграничне забруднення атмосферного повітря. Основним принципом цієї конвенції є: “обов’язковість повідомлення світової спільноти про забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами” та “забруднювач платить”.

Контрольні питання

1. На які дві групи поділяються підприємницькі ризики?
2. Які ризики називають спекулятивними?
3. Які ризики відносяться до чистих ризиків?
4. Назвіть ризики зовнішньоекономічної діяльності. І з чим вони пов’язані?
5. Які ви знаєте міжнародні системи валютних курсів?
6. В чому полягає різниця між вільно плаваючими та фіксованими валютними курсами?
7. Що означає принцип порівняльних витрат?
8. Що означає лібералізація ЗЕД?
9. В чому полягає сутність митних ризиків. Якими факторами вони можуть бути зумовлені і як це може вплинути на підприємницьку діяльність?
10. Які ризики відносяться до країнних.
11. В чому сутність країнного ризику?
12. На основі яких показників оцінюється країнний ризик?
13. Чим може бути викликана небезпека політичних ризиків?
14. В чому сутність макроекономічних ризиків?
15. Що таке форс-мажорні обставини? Чим зумовлені ризики форс-мажорних обставин?
16. З чим пов’язана небезпека податкових ризиків?
17. Які бувають види екологічних ризиків?

Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
3. **Закон України** “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47.
4. Валютный портфель. - М.: “Соминтэк”, 1995.
5. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлинського*. – К., 2002.
6. *Кочетков В.Н., Шипова Н.А.* Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.

Тема 3. ВИРОБНИЧІ РИЗИКИ

Сутність виробничих ризиків та їх класифікація.

Постачальницькі ризики, їх виникнення та способи їх попередження.

Транспортні ризики. Міжнародний стандарт їх класифікації.

Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.

Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.

Методичні поради

Сутність виробничих ризиків та їх класифікація. Виробничі ризики безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю. Серед них можна виділити:

- зниження продуктивності праці;
- неадекватне використання сировини;
- зростання собівартості продукції;
- збільшення втрат робочого часу;
- необхідність використання нових методів виробництва.

Виробничі ризики можуть бути зумовлені втратами, викликаними:

1. Зниженням намічених обсягів виробництва і реалізації продукції внаслідок зменшення продуктивності праці, простоем устаткування чи недовикористанням виробничих потужностей, втратами робочого часу, відсутністю необхідної кількості вихідних матеріалів, підвищеним відсотком браку, що веде до недоотримання запланованого випуску продукції та зменшення кількості реалізованої продукції. Ймовірні втрати (ΔD) у цьому випадку (у вартісному вираженні) визначаються за формулою: $\Delta D = \Delta O \times C$, де ΔO - ймовірне сумарне зменшення обсягу випуску продукції;

C - ціна реалізації одиниці об'єму продукції.

2. Зниженням ціни, за якою намічалось реалізувати продукцію, у зв'язку з недостатньою якістю, несприятливою зміною ринкової кон'юнктури, падінням попиту, ціновою інфляцією, що призводить до ймовірних втрат, і визначається за формулою: $\Delta D = \Delta C \times O$,

де ΔC - ймовірне зменшення ціни одиниці об'єму продукції;

O - загальний обсяг наміченої до випуску і реалізації продукції.

3. Підвищенням матеріальних витрат, що обумовлені перевитратою матеріальних ресурсів (матеріалів, сировини, палива, енергії). Ймовірні витрати в цьому випадку визначаються за формулою:

$$\Delta D = \Delta M_1 \times C_1 + \Delta M_2 \times C_2 + \dots + \Delta M_n \times C_n, \quad i = 1, \dots, n,$$

де ΔM - ймовірна перевитрата i -го матеріального ресурсу;

Ц - ціна одиниці ресурсу.

4. Іншими підвищеними витратами, що можуть виникнути внаслідок високих транспортних витрат, торгових витрат, накладних та інших побічних витрат.

5. Перевитратами наміченої величини фонду оплати праці внаслідок перевищення розрахункової чисельності або внаслідок виплати більш високого, ніж заплановано, рівня заробітної плати окремим працівникам.

6. Сплати підвищених відрахувань і податків, якщо в процесі здійснення бізнес-плану ставки відрахувань і податків зміняться в несприятливу для підприємця сторону.

7. Втрати у вигляді штрафів, природного збитку, а також втрат, обумовлених стихійними лихами. Хоча врахувати такі втрати на основі розрахунків практично не завжди можливе.

До основних причин цих ризиків відносяться:

- вік, потужність, відповідність сучасним вимогам та коефіцієнту використання основних фондів, які потребують розширення та модернізації;
- незабезпеченість робочою силою, яка б відповідала всім необхідним вимогам до кваліфікації, вартості тощо;
- зменшення запланованих обсягів виробництва і реалізації продукції в результаті погіршення організації виробництва;
- зниження цін продукції, яка реалізується;
- збільшення витрат сировини ті витрат на виробництво;
- зростання фонду заробітної плати;
- підвищення податкових платежів та інших відрахувань;
- низька дисципліна постачань;
- перебої з паливом та енергією;
- фізичний і моральний знос устаткування.

Транспортні ризики. Міжнародний стандарт їх класифікації.

Транспортні ризики пов'язані із можливими втратами продукції та товару, збереженням його цілісності та якісних характеристик під час транспортування. Ці ризики є найбільш конкретними з усіх економічних ризиків, оскільки їх класифікація і поняття регламентуються згідно з "Міжнародними комерційними умовами" – "Інкотермс". Класифікація організована за двома ознаками: ступеня і відповідальності. Класифікація містить чотири групи ситуацій: **Е, F, С, D**.

Група **Е** включає ситуацію, коли постачальник (продавець) тримає товар на власних складах. При цьому ризики приймає на себе постачальник і його банк до моменту прийняття товару покупцем. Ризик транспортування від продавця до кінцевого пункту приймається покупцем і його банком.

Група **F** містить три ситуації передачі відповідальності і ризиків:

- **FCA** (Free carried) – ризик і відповідальність продавця і його банку переносяться на покупця в момент передачі товару в зазначеному місці;
- **FAS** (Free Alongside Ship) – відповідальність і ризик за товар

- переходять від постачальника до покупця у визначеному угодою порту;
- **FOB** (Free on Board) – продавець знімає з себе відповідальність після вивантаження товару з борту корабля.

Група **C** включає ситуації, коли продавець оплачує вартість транспортування до порту, але ризик і відповідальність за цілісність товару та додаткові витрати бере на себе покупець. Перенесення ризиків і відповідальності відбувається в момент завантаження корабля. Група **C** містить чотири ситуації передачі відповідальності і ризиків:

- **CFR** (Cost and Freight) – продавець оплачує вартість транспортування до порту прибуття, але ризик і відповідальність за цілісність товару і додаткові витрати бере на себе покупець, перенесення ризиків і відповідальності відбувається в момент завантаження корабля;
- **CIF** (Cost, Insurance and Freight) – та ж сама ситуація, що й попередня, але додатково продавець має забезпечити і сплатити страхування ризиків під час транспортування;
- **CPT** (Carrier Paid To) – продавець і покупець поділяють між собою ризики і відповідальність. У певний момент, зазвичай якийсь проміжний пункт, ризики цілком переходять від продавця до покупця;
- **CIP** (Freight / Carriage and Insurance Paid To) – ризики переходять від продавця до покупця у певному проміжному пункті транспортування, але, крім того, продавець забезпечує і сплачує страхування товару.

Група **D** означає, що всі транспортні ризики лягають на продавця. Група **D** містить п'ять ситуацій передачі відповідальності і ризиків:

- **DAF** (Delivered At Frontier) – продавець приймає на себе ризики до державного кордону. Далі ризики переходять до покупця;
- **DES** (Delivered EX Ship) – передача ризиків продавцем покупцю відбувається на борту корабля;
- **DEQ** (Delivered Ex Quay) – передача ризиків продавцем покупцю відбувається в момент прибуття товару в порт завантаження;
- **DDU** (Delivered Duty Unpaid) – продавець приймає на себе транспортні ризики за псування, втрати, розкрадання тощо товару до визначеного угодою місця на території покупця;
- **DDP** (Delivered Duty Paid) – продавець відповідає за транспортні ризики до місця, визначеного покупцем, але останній оплачує їх.

Основна помилка, що веде до фінансових збитків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності – це неправильне визначення в контракті моменту переходу ризику від продавця до покупця. Крім того, існують ризики, пов'язані з вибором транспортного засобу. Керування цим типом ризиків здійснюють страхові компанії.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність виробничих ризиків і як їх можна класифікувати?

2. Чим можуть бути зумовлені виробничі ризики?
3. Як розрахувати втрати виробництва, зумовлені зниженням обсягів випуску продукції?
4. Поясніть сутність постачальницьких ризиків та можливі способи їх попередження?
5. В чому сутність транспортних ризиків?
6. Поясніть, яка існує класифікація транспортних ризиків за Міжнародним стандартом.
7. Поясніть сутність ризиків збуту, які можливі способи їх попередження?
8. Як розрахувати втрати виробництва, зумовлені зниженням ціни на продукцію?
9. Як можна спрогнозувати собівартість та ціну продукції в умовах невизначеності?

 Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
3. **Закон України** “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
4. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлінського*. – К., 2002.
5. *Кочетков В.Н., Шипова Н.А.* Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
6. *Машина Н.І.* Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
7. *Покропивний С.Ф.* Інноваційний менеджмент в ринковій системі господарювання // *Економіка України, 1995.*
8. *Устенко О.Л.* Предпринимательские риски. - К.: “Всеуито”, 1996.
9. *Хохлов Н.В.* Управление риском: Учебн. пособ. для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239с.

Тема 4. КОМЕРЦІЙНІ РИЗИКИ

Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи їх обліку в різних видах підприємництва.

Маркетингові ризики. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції. Організація маркетингових досліджень. Ефектна реклама - основа попередження ризиків.

Методичні поради

Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи їх обліку в різних видах підприємництва. Комерційні ризики виникають в процесі реалізації товарів та послуг. Цей вид ризиків найбільш невизначуваний, тому, що динаміка просування товарів чи послуг на ринок є вкрай непередбачуваним явищем, яке можна вивчати лише за рахунок маркетингових досліджень (ефективна, вдала сегментація ринку). Для оцінки цих ризиків необхідно мати інформацію про еластичність попиту, про демографічні фактори, про канали розподілу продукції, про регіональні традиції (менталітет нації і т.д.), про вплив конкурентів та територіальну і товарну структуру імпорту тощо.

Комерційний ризик може розглядатися на всіх стадіях просування продукції на ринок, він містить в собі такі ризики як:

- ризик реалізації (не реалізації) продукції на ринку;
- ризик неприйняття товару споживачами;
- ризик платоспроможності покупців;
- транспортні ризики.

Основні причини комерційного ризику:

- зниження обсягів реалізації товару внаслідок зміни моди, діяльності конкурентів тощо;
- підвищення закупівельних цін;
- зменшення обсягів закупівель товару, порівняно із запланованими;
- втрати товару під час перевезення, зберігання;
- зниження якості товару в процесі обороту;
- підвищення оборотних витрат.

Комерційні ризики обумовлені втратами в комерційному підприємстві, зумовленими:

1. Несприятливою зміною (підвищенням) закупівельної ціни товару в процесі здійснення підприємницького проекту. Така ситуація виникає у разі відсутності блокованих умовами договору про закупівлю цін на товари, і призводить до ймовірних втрат (ΔD), які визначаються за формулою:

$$\Delta D = O \times \Delta Ц ,$$

де O - обсяг закупівель товару, в фізичному вимірі;

$\Delta Ц$ - ймовірне підвищення закупівельної ціни.

2. Непередбаченим зниженням обсягу закупівлі в порівнянні з наміченим, що викликає зменшення обсягу реалізації, тобто масштабу всієї операції. Втрата прибутку (доходу) розраховується, як добуток зниження обсягу закупівлі на величину прибутку (доходу), що припадає на одиницю об'єму реалізації товару.

Варто враховувати, що зменшення обсягу закупівлі і реалізації може супроводжуватися зниженням витрат, тому що, крім так званих умовно-постійних витрат, існують витрати, пропорційні обсягу операції.

3. Втратами товару в процесі обігу (транспортування, збереження) чи втратами якості, споживчої цінності товару, що призводять до зниження його вартості. Рівень такого збитку встановлюється як добуток кількості загубленого

товару на закупівельну ціну, чи як добуток кількості зіпсованого товару на зниження відпускної ціни.

4. Збільшенням витрат обігу в порівнянні з наміченими призводить до адекватного зниження доходу, прибутку. Серед можливих причин підвищення витрат обігу можуть бути непередбачені мита, відрахування, штрафи, додаткові витрати.

5. Зниженням ціни, за якою реалізується товар, у порівнянні з проектною, що викликає втрати в розмірі обсягу реалізації, помноженого на зменшення ціни.

6. Зниженням обсягу реалізації, обумовленим непередбаченим падінням попиту чи потреб у продукції, які витісняються конкуруючими товарами, обмеженнями на продаж, здатним викликати втрати доходу і прибутку. Такі втрати вимірюються добутком об'єму непроданої продукції на відпускну ціну.

Маркетингові ризики. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції.

Маркетингові ризики – це ризики, пов'язані з можливістю просування товару (чи послуги) на ринку збуту та втратами при цьому. Даний вид ризику виникає з прорахунків під час оцінки ринкових умов дії проекту (наприклад, ринків збуту чи постачання сировини і матеріалів, організації реклами чи збутової мережі, обсягу ринку, часу виходу на ринок, цінової політики, внаслідок низької якості продукції тощо).

Основні види маркетингових ризиків: інформаційний, інноваційний, галузевий.

Інформаційний ризик – це ризик невизначеності чи недостовірності інформації, що може стосуватися як юридичної бази для підготовки контракту, стану справ у партнера і його банку, так й інформації про стан ринку товарів та послуг, що пропонуються.

Ризик зумовлений недостатністю вивченості ринку товарів та послуг, що просуваються, може бути зумовлений недостатністю сегментації ринку збуту, помилкою при виборі цільового сегменту та стратегії продажу продукції, відсутністю чи недостатньою ефективністю реклами. Оскільки саме від правильності при виборі цільового сегменту та стратегії продажу продукції, ефективності та раціональності організації маркетингових досліджень, і основне – від вірно продуманої, ефектної, самобутньої, неповторної, вражаючої та спрямованої на покупця, реклами залежить результативність зниження маркетингових ризиків та ризиків під час збуту продукції.

Інноваційний ризик – це можливість втрат при вкладенні коштів у виробництво нових товарів і послуг, що можуть не знайти попиту на ринку. Основні причини інноваційного ризику:

- запровадження більш дешевого методу виробництва, ніж той, що використовується, а відповідно невірна оцінка попиту на товар;
- створення нового товару на старому устаткуванні, що може позначитися на його якості.

Серед інноваційних основну роль відіграють інтелектуальні ризики:

- ризик продажу та впровадження винаходу;
- ризик неефективного використання інновації;
- ризик зменшення доходів у зв'язку з інноваціями;
- ризик скорочення обсягів продажу та збуту.

Галузевий ризик – це можливість втрат в результаті змін в економічному стані в галузі й ступінь цих змін як всередині галузі, так і порівняно з іншими галузями. Даний ризик може бути викликаний:

- діяльністю підприємств даної галузі, а також суміжних галузей за певний період;
- стійкістю роботи підприємств галузі порівняно з усією економікою;
- життєвим циклом галузі та конкуренцією.

Про рівень внутрішньогалузевої конференції свідчить:

- ступінь конкуренції;
- труднощі введення підприємств у галузь;
- ринкова здатність покупців та постачальників;
- політичне та соціальне оточення.

При дослідженні галузевого ринку велике значення має аналіз життєвого циклу товару галузі, що характеризує можливість втрат при збуті товару залежно від часу, що минув з моменту випуску товару.

Ступінь можливості прояву маркетингових ризиків великий, а рівень можливих фінансових втрат може становити значні суми.

Контрольні питання

1. Чим можуть бути зумовлені комерційні ризики?
2. Як визначають ймовірні втрати при підвищенні ціни товару, що реалізується?
3. Що таке маркетингові ризики?
4. Назвіть види маркетингових ризиків?
5. За рахунок чого можна знизити маркетингові ризики?
6. Чим викликані інтелектуальні ризики?
7. Поясніть сутність галузевих ризиків?
8. Чому стверджують, що обсяги збуту товару залежать від стадії його життєвого циклу?
9. Які існують форми поширення реклами?
10. Чому кажуть, що реклама – це “двигун” торгівлі?

Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
3. **Закон України** “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
4. **Закон України** “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради

України, 1991, № 47.

5. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлінського*. – К., 2002.
6. *Кочетков В.Н., Шинова Н.А.* Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
7. *Машина Н.І.* Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
8. *Устенко О.Л.* Предпринимательские риски. - К.: “Всеуито”, 1996.
9. *Покропивний С.Ф.* Інноваційний менеджмент в ринковій системі господарювання // Економіка України, 1995.
10. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. - М., 1991.

Тема 5. ФІНАНСОВІ РИЗИКИ

Сутність та видова класифікація фінансових ризиків. Валютні та інфляційно-дефляційні ризики.

Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора.

Оптимальний портфель цінних паперів.

Банківські ризики та їх види. Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій. Зовнішні ризики банків: країнні та валютні.

Кредитні ризики.

Депозитна діяльність комерційних банків.

Сутність валютного ризику. Типи валютних систем. Види угод по валютних операціях.

Методичні поради

Сутність та видова класифікація фінансових ризиків. Фінансове підприємство, по суті, це те ж комерційне підприємство, але товаром тут є гроші, цінні папери, валюта. Отже, втрати, в цілому характерні для комерційного підприємства, властиві й фінансовому підприємству.

І все ж при оцінці фінансового ризику необхідно враховувати такі специфічні фактори, як неплатоспроможність одного з агентів фінансової угоди, зміна курсу грошей, валюти, цінних паперів, обмеження на валютно-грошові операції, можливі вилучення визначеної частини фінансових ресурсів у процесі здійснення підприємницької діяльності.

Валютні та інфляційно-дефляційні ризики.

Фінансові ризики – це ризики, пов'язанні з ймовірністю втрат фінансових ресурсів (тобто грошових коштів). Фінансові ризики бувають:

- 1) ризики, пов'язані з реальною купівельною здатністю грошей;
- 2) ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні ризики).
- 3) банківські ризики.

До ризиків, пов'язаних з купівельною здатністю грошей, відносять ризики:

- інфляційні,
- дефляційні,
- валютні ризики
- ризики ліквідності.

Інфляційний ризик – це ризик того, що при зростанні інфляції, грошові прибутки суб'єктів господарювання, знецінюються з точки зору купівельної здатності скоріше, ніж зростають. В таких умовах підприємець несе реальні втрати. Інфляція – це знецінення грошей, і відповідно, зростання цін.

Дефляційний ризик – це ризик того, що при рості дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва та зниження прибутків. Дефляція – це процес, обернений інфляції, він проявляється в зниженні цін, і відповідно, у збільшенні реальної купівельної здатності грошей.

Валютний ризик – це небезпека валютних втрат, пов'язані із зміною курсу однієї іноземної валюти по відношенню до іншої при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій.

Ризик ліквідності – це ризик, пов'язаний із можливістю втрат при реалізації цінних паперів чи інших товарів через зміну оцінки їх якості та споживчої вартості.

Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора.

Сутність та види інвестиційних ризиків. Інвестиції завжди орієнтовані на майбутнє і тому пов'язані зі значною невизначеністю економічної ситуації та поведінки людей. Від цього походить високий рівень ймовірності невиконання інвестиційних планів з об'єктивних чи суб'єктивних причин. Інвестиційний ризик – це можливість нездійснення запланованих цілей інвестування (таких, як прибуток або соціальний ефект) і отримання грошових збитків. Цей ризик необхідно оцінювати, обчислювати, описувати та планувати, розробляючи інвестиційний проект.

Розрізняють загальноекономічний ризик, що походить від несприятливих умов в усіх сферах економіки, та індивідуальний ризик, пов'язаний з умовами даного проекту.

Залежно від чинників виділяють такі види інвестиційного ризику :

- політичний ризик;
- загальноекономічний ризик;
- правовий ризик;
- технічний ризик;
- ризик учасників проекту;
- фінансовий ризик;
- маркетинговий ризик;
- екологічний ризик.

Політичний, правовий та загальноекономічний ризики можуть бути викликані зовнішніми умовами реалізації інвестицій. Інші види ризиків спричинюються можливими помилками планування та організації конкретних

проектів. *Технічний ризик* зумовлюється великою кількістю хиб та помилок широкого спектру сторін інвестування, як-от пов'язаними з якістю проектування, технічною базою, обраною технологією, управлінням проектом, перевищенням кошторису. *Фінансовий ризик* впливає з нездійснення очікуваних подій з фінансового боку проекту. Це можуть бути незаплановані зменшення або зникнення джерел та обсягів фінансування, незадовільний фінансовий стан партнерів, зриви надходжень коштів від реалізації вироблених товарів чи послуг, неплатоспроможність покупців продукції та власні підвищені витрати. *Екологічний ризик* пов'язаний з питаннями впливу на довкілля, можливої аварійності, стосунків з місцевою владою та населенням. Нарешті, ризик учасників проекту може бути пов'язаний з усіма неочікуваними подіями в управлінні та фінансовому стані підприємств-партнерів.

О.Л. Устенко пропонує дещо інакшу класифікацію інвестиційних ризиків. Він поділяє їх на три групи, залежно від сфери вкладення капіталу :

- інвестиційні ризики від вкладення коштів у виробничу та невиробничу сфери економіки;
- інвестиційні ризики від діяльності фірми на фінансовому ринку;
- кредитні ризики.

Перша з вищезгаданих груп ризиків уявляє собою сукупність всіх тих ризиків, які діють на фірму під час проведення нею господарської діяльності, за винятком тієї її частини, яка пов'язана з діяльністю на фінансовому ринку.

Інвестиційні ризики, пов'язані з діяльністю на фінансовому ринку, у свою чергу поділяють на три групи :

- 1) ризик упущеної користі;
- 2) ризик зниження прибутковості;
- 3) ризик прямих фінансових втрат.

Ризик упущеної (невикористаної) користі – це ризик настання опосередкованого (побічного, непрямого) фінансового збитку (не отриманий прибуток) в результаті нездійснення якого-небудь заходу (наприклад, страхування, хеджування, інвестування і т.п.). Ця група ризиків має своїм джерелом імовірність настання непрямих (побічних) фінансових втрат, які виявляються в недоотриманні прибутку в результаті нездійснення фірмою якогось заходу, який би дозволив їй одержати цей прибуток (наприклад, відсутність страховки на судно, що перевозило вантажі даної фірми і згодом затонуло). Окремим випадком цього ризику є ризик внаслідок падіння загально ринкових цін, який найчастіше пов'язаний з падінням цін на всі цінні папери, що обертаються на ринку, одночасно (наприклад, у результаті зниження загальної інвестиційної активності).

Найчастіше ризики втраченої можливості є несистемними. Їх можна запобігти завдяки проведенню спеціальних заходів.

Ризик зниження прибутковості: може виникнути внаслідок зменшення розмірів відсотків (процентів) та дивідендів по портфельних інвестиціях, а також за іншими вкладками та кредитами. Портфельні інвестиції пов'язані з формуванням інвестиційного портфеля. Тобто, ***портфельні інвестиції*** – це

придбання цінних паперів та інших активів (вкладення коштів у цінні папери довгострокового характеру, які, за звичай, не передбачають швидкого отримання доходу). Найчастіше це інвестиції великих промислових програм. Термін “портфельний” (походить з італ. “porto foglio”) означає сукупність цінних паперів, які є у інвестора. *Ризик зниження прибутковості* включає наступні різновиди ризиків:

- відсоткові ризики;
- кредитні ризики.

Відсоткові ризики – це ризики активних операцій, які проводять фірми (в більшості випадків банки). Можливі такі джерела їхнього виникнення :

- 1) будь-які зміни в облікових ставках Національного банку;
- 2) зміни маржі комерційних банків з кредитів, що надаються, і депозитних рахунків;
- 3) зміна в розмірах обов’язкових для резервування фондів комерційних банків у Національному банку. Наприклад, збільшення розміру резервного фонду в Національному банку означатиме для комерційних банків недовикористання частини їхніх пасивів, отже існує висока ступінь імовірності підвищення ними відсоткових ставок по кредитах, що надаються, з одночасним зниженням відсотку по депозитних рахунках своїх клієнтів;
- 4) зміни в системі оподаткування всіх суб’єктів господарювання і фінансових інститутів, зокрема;
- 5) будь-які зміни в портфелі інвестицій, який має фірма, а також зміни в доходності самих інвестицій;
- 6) імовірність змін у структурі пасивів (співвідношення власних і позичених коштів, термінових і ощадних депозитів, депозитів до запитання тощо);
- 7) за зростання банківського відсотку може розпочатися масове “скидання” акцій, внаслідок чого їх вартість зменшується;
- 8) в разі вкладання коштів інвестором у середньострокові та довгострокові цінні папери (особливо в ту їх частину, що має фіксований відсоток) за поточного підвищення середньо ринкового відсотку порівняно з фіксованим рівнем. Це означає, що інвестор міг би збільшити доходи, але не може вивільнити свої кошти через зазначені умови;
- 9) якщо емітент випустив в обіг цінні папери з фіксованим відсотком, то існує ймовірність настання для нього відсоткового ризику при поточному зниженні середньо ринкового відсотку у порівнянні з визначеним фіксованим рівнем.

Кредитні ризики тісно пов’язані з відсотковими, причини їх виникнення здебільшого однакові. Головна відмінність між цими двома групами ризиків зниження доходності полягає в тому, що відсоткові ризики розглядаються з позицій кредитора, а кредитні – з позицій позичальника. При цьому виділяють декілька суто кредитних ризиків :

- 1) біржові ризики, сутність яких полягає в наявності ймовірності виникнення втрат у результаті укладення фірмою біржових угод (наприклад,

ризик неплатежу комісійної винагороди, ризик неплатежу взагалі тощо);

2) селективні ризики (ризики вибору), які полягають у невірному виборі видів вкладення капіталу, видів цінних паперів при формуванні інвестиційного портфеля, виборі позичальника тощо;

3) ризики ліквідності, які пов'язані з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів внаслідок зміни їхньої якості, споживчої вартості тощо;

4) ризики банкрутства, які виникають у результаті невірного вибору способів вкладення капіталу і закінчуються повною втратою підприємцем власного капіталу і спроможності розрахуватися по взятих на себе зобов'язаннях.

Для кількісної оцінки інвестиційних ризиків застосовуються різні статистико-математичні методи, в яких обчислюють показники ефективності проекту в умовах несприятливих для інвестицій подій. Такими показниками є середньоквадратичне відхилення та коефіцієнт варіації.

Оптимальний портфель цінних паперів. Портфелем цінних паперів називається сукупність активів (акцій, облігацій), складених у найбільш вигідних пропорціях. Структура портфелю – це співвідношення частин інвестицій у цінні папери різних видів. Вартість портфеля – це вартість усіх складових його паперів. Під прибутковістю портфеля, за певний період, розуміють величину, яка визначається за формулою:

$$d = \frac{P^I - P}{P};$$

де P – сьогоднішня вартість портфеля,

P^I – вартість портфеля через рік.

Мета інвестора, як і фінансового менеджменту в цілому вкласти капітал таким чином, щоб не лише зберегти його, а й по-можливості – збільшити.

Портфель акцій є найризикованішим портфелем, оскільки акції не належать до цінних паперів з фіксованим доходом (за винятком привілейованих).

Прибутковість акцій i -того виду визначається за формулою:

$$m_i = \frac{P_1 - P_0 + d}{P_0};$$

де P_0 – ціна покупки акції;

P_1 – ціна продажу;

d – дивіденди, за час володіння акцією

Банківські ризики та їх види. Банківські ризики можна поділити на дві великі групи. Важливими ризиками першої групи є: *кредитний, процентний (позиційний, структурний), валютний ризики, лізинговий ризик, ризик банківського зловживання.*

До другої групи відносяться: *ринковий ризик, крайні ризики, ризик*

стихійних лих і т.д. Ні один з видів ризику не може бути повністю усунений.

Виділяють також *ризик андеррайтинга*, який полягає в тому, що банк має пакети акцій чи інші активи, що виставлялися на ринку, але не були продані (такий ризик може збільшити потребу банку в коштах); та *факторинговий ризик*, який пов'язаний з факторинговими договорами (тобто договорами, за якими одна сторона передає іншій кошти в рахунок грошової вимоги клієнта (кредитора) до третьої особи (боржника).

До ризику схильні практично усі види банківських операцій. Аналізуючи ризики на сучасному етапі, потрібно враховувати:

- кризовий стан економіки перехідного періоду, що виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох організацій, але і знищенням ряду господарських зв'язків; політичною нестійкістю;

-- незавершеність формування банківської системи;

-- відсутність або недосконалість деяких основних законодавчих актів, невідповідність між правовою базою і реально існуючою ситуацією;

-- інфляцію, що переходить у гіперінфляцію та ін.

Ринковий ризик – це ризик щодо операцій з цінними паперами на ринку цінних паперів, він зумовлений можливістю коливань як ринкової ставки національної грошової одиниці, так і закордонних курсів валют.

Для запобігання даному ризику необхідно:

– систематично проводити аналіз прибутковості за різними видами цінних паперів;

– вчасно перевіряти структури портфеля цінних паперів тощо.

В основі **лізингового ризику** лежить лізинг – особливий вид договору оренди, за яким орендодавець зобов'язується придбати у власність вказане орендарем майно у визначеного ним продавця і надати орендарю це майно за плату в тимчасове володіння. Орендодавець у цьому випадку не несе відповідальності за вибір предмета оренди і продавця. Ризик випадкової загибелі чи псування майна переходить до орендаря в момент передачі йому в оренду майна, якщо інше не передбачено договором.

Головним фактором лізингового договору є:

– правильність оцінки платоспроможності лізингоотримувача;

– якість устаткування;

– дотримання термінів постачання устаткування;

– визначення тривалості фінансової стійкості клієнтів.

Відсотковий ризик – це можливість зазнати втрат внаслідок непередбачуваних, несприятливих для банку змін відсоткових (процентних) ставок і значного зменшення маржі, зведення її до нуля чи до негативного показника. Такий ризик виникає, коли не збігаються терміни повернення наданих і залучених коштів або коли ставки за активними і пасивними операціями встановлюються різними способами. Найбільше загрожує відсотковий ризик банкам, які регулярно практикують гру на процентних ставках з метою отримання прибутку, і тим банкам, що не здійснюють ретельного прогнозування зміни процентних ставок.

Виділяють два види відсоткового ризику:

- позиційний – за якоюсь однією позицією (наприклад, за відсотком в даний конкретний момент);
- структурний – зміни по всьому балансу банку, викликані змінами на грошовому ринку у зв'язку з коливаннями процентних ставок.

Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій. Шлях, по якому ризик пробирається до банку і може впливати навіть на його дієздатність лежить через баланс банку. Але не у всіх банків баланси мають однаковий вигляд. Деякі банки мають можливість акумулювати кошти і направляти зусилля на пошук активів, в які можна вигідно вкласти кошти (це баланси в основі яких лежать пасиви). Інші банки направляють зусилля на пошук необхідних пасивів для задоволення кредитних потреб їх клієнтів. Є банки, які виносять свої послуги за рамки управління активами і пасивами – вони є посередниками між інвесторами та позичальниками.

Досить умовно всі банки можна поділити на:

- *роздрібні* (вони мають справу з широкою клієнтурою, а тому їм необхідно мати солідний капітал та резерви, щоб попередити втрати, які можуть бути нанесені позичковому портфелю банку за рахунок депозитних вимог клієнтів до банку);
- *торгово-промислові* (ці банки знаходяться в центрі структури торгівельної чи промислової групи. Вони спеціалізуються на активах. Їм необхідний порівняно крупний капітал та резерви, що пояснюється ризикованістю їх кредитної діяльності (оскільки їх позичальниками можуть бути компанії – члени групи) та бажанням регулюючих органів запобігти проблемам, що можуть бути пов'язаними із кризою ліквідності одного з банків);
- *консультаційні* (ці банки спеціалізуються на наданні позабалансової допомоги та мають мінімальний розмір балансу. Вони не потребують великого капіталу. Основні види ризику, що стоять перед цими банками – це ризик репутації та ризик зниження ринкової активності).

Зовнішні ризики банків. До зовнішніх ризиків банків відносяться крайні та валютні ризики. Крайні ризики пов'язані з особливостями країни-партнера. Вони поділяються на політичні та макроекономічні. (Ці види ризиків були розглянуті в темі 2). Валютні ризики надто складні щоб їх розглядати поверхово, тому вони досить детально далі розглядаються в даній темі.

Кредитний ризик і шляхи його мінімізації. Кредитні операції банку є, як відомо, найдоходнішими, але й дуже ризикованими. Дуже часто банк стикається з проблемою неповернення кредитів. Отже, щоб уникнути ризику неповернення позики, треба досконало вивчити процес організації банківського кредитування.

У процесі проведення кредитних операцій банки стикаються з кредитним ризиком, тобто з ризиком несплати позичальником основного боргу і процентів, належних кредитору. Для кожного виду кредитних операції характерні свої специфічні причини і чинники, що визначають міру ризику. Зокрема, кредитний ризик може виникнути при погіршенні фінансового положення позичальника, виникненні непередбачених ускладнень в його роботі, відсутності необхідних організаторських якостей у керівника позичальника, недостатньої професійної підготовленості банківського працівника, що прийняв рішення про кредитування і інші обставини.

Погіршення фінансового стану позичальника

Спричинюється багатьма факторами (невиконанням своїх зобов'язань контрагентами, іншими)

Погіршення кон'юнктури ринку, на якому працює позичальник.

(пов'язане із життєвим циклом товару, загостренням конкуренції і т.д.)

Погана організаційна діяльність керівництва позичальника

(погане планування фінансових потоків у часі)

Законодавчі зміни

(збільшення ставки податків, зміни в регулюванні цін)

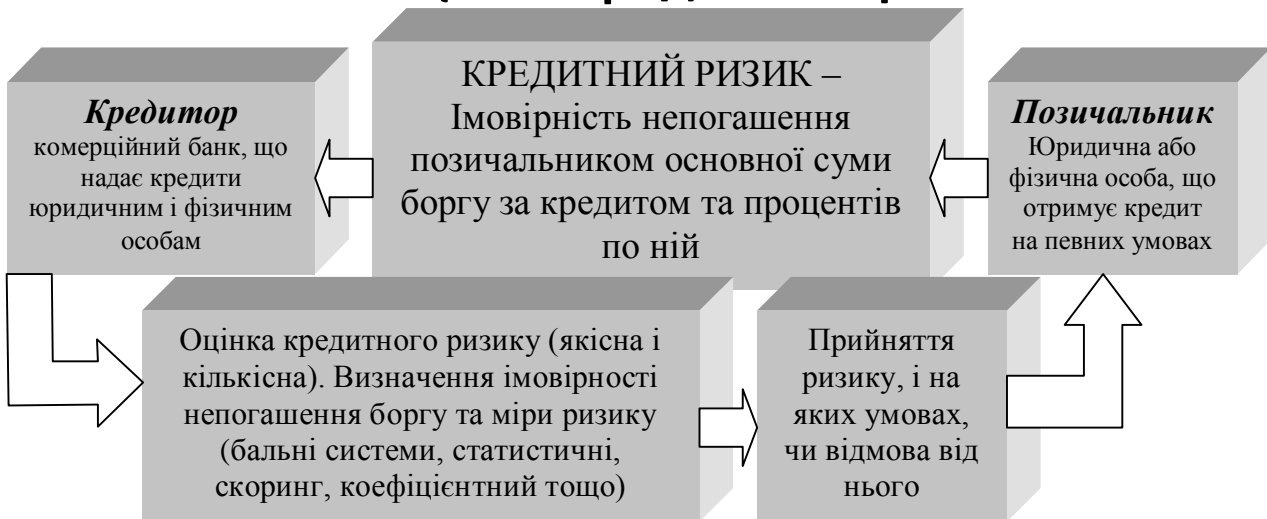
Навмисні кримінальні дії

(видача кредиту фіктивному підприємству, операції з інсайдерами тощо)

Некомпетентна робота працівників кредитного відділу при оцінці позичальника

(враховані не всі фактори ризику)

Джерела кредитного ризику

Способи мінімізації

Лімітування – це спосіб встановлення граничної суми заборгованості по позичках конкретному позичальнику (обмеження)

Диверсифікація – це розподіл грошових коштів, що позичаються, між різними суб'єктами та за видами (при більшому розпорошенні ризик менший)

Оцінка кредитоспроможності позичальника.

Аналіз репутації, порядності, професійних здібностей та матеріальної забезпеченості (метод коефіцієнтів та інше)

Забезпечення:

майно, гарантія, порука, переуступка вимог і інше.
Вимоги до забезпечення: висока ліквідність, здатність до зберігання, стабільність цін

Договори страхування:

страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту, страхування забезпечення, страхування кредитного портфелю

Обговорення майбутньої кредитної угоди проходить поетапно. Визначаються:

- Можливість надання кредиту.
- Сума кредиту.(можливі обмеження)
- Строк кредиту.
- Процент за кредит.
- Умови повернення кредиту.
- Додаткові обмежувальні умови, інше.

Аналіз кредитоспроможності передбачає розрахунок показників, що характеризують ризиковість фінансового положення майбутнього позичальника. До таких показників відносяться перш за все показники платіжної здатності позичальника:

- *Коефіцієнт абсолютної ліквідності* = грошові кошти + короткострокові цінні папери / короткострокові зобов'язання. Мінімально допустиме значення рівне 0,2 - 0,25.
- *Проміжний коефіцієнт покриття* = грошові кошти + короткострокові цінні папери + кошти в розрахунках / короткострокові зобов'язання. Мінімально допустиме значення рівне 0,7 - 0,8.
- *Загальний коефіцієнт покриття* = всі оборотні кошти / короткострокові зобов'язання клієнта. Нормальне значення – 1 – 2,5.

Розраховуються також показники стійкості підприємства:

- *Коефіцієнт співвідношення залучених та власних оборотних коштів* = вся сума зобов'язань по залучених коштах / на суму власних оборотних коштів.
- *Коефіцієнт оборотності оборотних засобів* = виручка від реалізації / на середню вартість оборотних коштів.

Депозитна діяльність комерційних банків. *Депозитний ризик* - це ризик, пов'язаний з достроковим відкликанням вкладниками своїх вкладів з банку. Він змішує комерційні банки наполегливо працювати з метою залучення різних вкладів, тобто боротися за вкладників. При цьому особливу увагу банки приділяють зміні відсоткової ставки та умов її нарахування.

Задля зниження депозитного ризику використовується диференціація строкових вкладів. Використовуються два види строкових вкладів: власне строкові та вклади з попереднім повідомленням про вилучення. Закладами з великим терміном виплачуються вищі відсотки. Для зниження депозитного ризику іноді укладається угода про правила дострокового зняття вкладу.

Сутність валютних ризиків. В кожній країні є свої гроші. Вони є засобом обміну, або платежу, одиницею розрахунку, мірою вартості та засобом накопичення. Причому не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках в якості національної валюти. Але ж національних валют стільки ж, скільки і суверенних держав.

Так як між країнами світу існують міжнародні економічні зв'язки (міжнародна торгівля товарами та послугами, міжнародний рух капіталу та інше) у всіх галузях то і відбувається рух грошей між цими країнами.

У світі не існує єдиної грошової одиниці в якій би виражались всі грошові операції, тому в різних країнах вони виражаються у різних валютах. В зв'язку з цим для проведення розрахунків між національними грошовими одиницями країн встановлюється відношення, яке називається валютним курсом. Нестабільність, коливання валютних курсів і є причиною валютних ризиків.

Сам факт появи валютного ризику пов'язаний з виникненням відкритої позиції – невідповідністю між зобов'язаннями та вимогами банку по тій чи іншій іноземній валюті. Зрозуміло, що при закритій позиції ризик від коливань валютного курсу майже відсутній. При появі короткої позиції банк буде вимушений прикупати валюту по новому курсу, а віддавати по старому, або приймати по-старому, а продавати по-новому. Втрати можуть виникнути і при довгій позиції, коли приймати валюту прийдеться по курсу більш низькому або високому, ніж вказано в договорі.

Проблема валютного ризику в 80-х роках перетворилась у невід'ємну частину щоденної діяльності банків і корпорацій, що орієнтуються на міжнародні операції. З одного боку, транснаціональні банки (ТНБ) і корпорації постійно розширяють свою закордонну діяльність і все більша частина їх операцій проводиться в іноземних валютах. З іншого боку, різко зросли коливання валютних курсів і ускладнилось їх прогнозування. В зв'язку з цим зросла залежність кінцевих фінансових результатів від валютного ризику.

Найкрупніші банки і ТНК вперше серйозно зайнялися проблемою валютного ризику на початку 70-х років, коли були введені плаваючі валютні курси. Але лише в останні роки амплітуда коливань валютних курсів (як і відсоткових ставок) досягла величин, що потребують прийняття практичних мір в цьому напрямку. Виникла ціла індустрія управління валютним ризиком – спеціальні установи, інструменти, методи, системи.

Головним чинником валютних ризиків є коротко- та довгострокові коливання обмінних курсів, що залежать від попиту й пропозиції валюти на національних і міжнародних валютних ринках. У довгостроковому періоді визначальну роль відіграє загальний економічний стан країни, рівень виробництва, збалансованість основних макроекономічних пропорцій, обсяги зовнішньої торгівлі тощо, а в короткостроковому – збалансованість окремих ринків і загальний стан ринкового й конкурентного середовища. Коливання кількісних показників окремих чинників та їх певне співвідношення відіграють вирішальну роль у змінах валютних курсів, а тому можуть мати суттєвий вплив на характер виникнення і рівень валютного ризику.

Під **валютним ризиком** розуміють можливість грошових втрат в результаті коливань валютних курсів. Розрізняють “конверсійний” (готівковий) ризик валютних збитків по конкретним операціям в іноземній валюті і “трансляційний” (бухгалтерський) ризик збитків при переоцінці активів і

пасивів, прибутку закордонних філій в національну валюту. В широкому плані валютний ризик складається в незбалансованості активів і пасивів в кожній валюті по термінам і сумах. Необхідно також враховувати, що зміна курсових співвідношень може призвести до довгострокових негативних наслідків через падіння конкурентоспроможності.

Валютні ризики є частиною комерційних ризиків, до яких схильні учасники міжнародних економічних відносин.

Валютний ризик - це ризик втрат при купівлі-продажі іноземної валюти за різними курсами. Даний ризик, або ризик курсових втрат, пов'язаний з інтернаціоналізацією ринку банківських операцій, створенням транснаціональних (спільних) підприємств та банківських організацій і диверсифікацією їхньої діяльності, і являє собою можливість грошових втрат у результаті коливань валютних курсів.

При цьому зміна курсів валют по відношенню один до одного відбувається в силу численних чинників, наприклад, у зв'язку зі зміною внутрішньої вартості валют, постійним переливом грошових потоків із країни в країну, спекуляцією і т.д. Ключовим чинником, що характеризує будь-яку валюту є ступінь довіри до валюти резидентів і нерезидентів. Довіра до валюти - складний багатofакторний критерій, що складається із кількох показників, наприклад: показник довіри до політичного режиму, ступеня відкритості країни, лібералізації економіки і режиму обмінного курсу, експортно-імпортного балансу країни, базових макроекономічних показників і віри інвесторів у стабільність розвитку країни в майбутньому.

Нині у світовій практиці існує кілька типів режимів валютних курсів в залежності від специфіки кожної конкретної країни. Тип валютної системи можна умовно визначити за деяких характеристиками :

1) Тип країни з закритим ринком має такі характеристики : тенденцію до закритості економіки й економічної інформації, жорсткі обмеження для інвесторів і експортно-імпортних операцій, переважно державну форму економіки, директивну форму визначення режиму валютного курсу. Курс валюти такої країни непередбачуваний, інвестори й імпортери звичайно намагаються уникати угод в такій валюті, реальні розрахунки по товарообігу проводяться у валюті третіх країн. Ринок подібних валют звичайно дуже вузький (або взагалі не існує).

2) Країни з пріоритетом фіксованого курсу при значному економічному потенціалі. Звичайно курси валют таких країн жорстко фіксовані стосовно «авторитетної» валюти і є підходящими для здійснення експортно-імпортних операцій і інвестицій. Макроекономічні показники звичайно не впливають або дуже слабо впливають на курс національної валюти таких країн.

3) Існує також дуже широке коло країн із порівняно вільною але не стабільною економікою, курс валют таких країн важко прогнозований і може залежати від випадкових чинників: політичної нестабільності, непередбаченої економічної політики уряду, міжнародної неконкурентоздатності, інфляційне фінансування дефіциту держбюджету, недостатності рівня валютних резервів у

тому числі і від макроекономічних показників. Інвестування в подібну валюту звичайно ризикований захід і імпортери схильні використовувати валюту третіх країн у розрахунках по товарообігу з такими країнами.

4) Країни зі стабільною економікою, що дотримуються пріоритету вільного плавання курсу національної валюти. Найважливіша характеристика таких країн: розвита ринкова економіка, економічний добробут, прогнозована політика уряду, жорсткий контроль грошової маси, процентних ставок і інфляції в країні. Інвестиції в дані валюти менш ризиковані, експортно-імпортні операції відбуваються з використанням саме цих валют. Курс валют активно реагує на зміну макроекономічних показників економіки у таких країнах.

Валютний ринок завжди характеризується своєю нестійкістю і непередбаченістю. Це пояснюється надзвичайно швидкою реакцією учасників валютного ринку на політичні й економічні зміни у світі, а також значною мірою може бути пов'язане зі спекуляціями.

Валютний ризик - це ризик втрат, обумовлений несприятливою зміною курсів іноземних валют у ході здійснення угод по їхній купівлі-продажу. Валютні операції підрозділяють на "касові" і "термінові". Ринок касових операцій потребує оплати на протязі двох робочих днів із дня виконання контракту, тому невиконання зобов'язань менш ймовірне. До таких угод відносять овернайт. До термінових угод належать: форвард, ф'ючерси, опціони.

Ризик несплати по термінових валютних операціях залежить від кредитоспроможності інвестора і терміну контракту. Чим більший цей термін, тим вища можливість зміни курсу і несплати.

Зміст термінових видів угод такий:

1) Форвард.

Форвардною угодою називається така угода, при якій курс встановлюється в даний час, а обмін валютами відбувається в майбутньому.

Якщо є реальна можливість виникнення валютного ризику в майбутньому, він покривається форвардною угодою.

Банк займає форвардну позицію у випадку, якщо клієнт продає або купує іноземну валюту по форварду, тобто з обміном валют на майбутню зафіксовану дату, а також, якщо сам банк продає або купує іноземну валюту по форварду з метою отримання прибутку. Проте тут є присутнім ризик зміни цін, що може призвести до збитків банку.

2) Опціонні операції.

Опціон - це угода між покупцем і продавцем, що надає покупцю право - але не зобов'язання - купувати валюту в продавця опціону або ж продавати її.

Опціон є одним із варіантів повного покриття валютних ризиків. Його можна використовувати як страховку, використовуючи при несприятливих змінах курсу. У порівнянні з форвардом, опціон дає кращий захист від можливих ризиків, тому що покупець опціону лишає за собою право вибору здійснення або нездійснення угоди.

3) Ф'ючерси.

Ф'ючерсні контракти укладають на спеціальних біржах і, на відміну від форвардного контракту, ф'ючерс не передбачає реальну купівлю-продаж валюти. Позиція по ф'ючерсу ліквідується за допомогою зустрічних контрактів. Ризик по ф'ючерсам мінімізується за рахунок можливості покрити зобов'язання по першому ф'ючерсному контракту шляхом здійснення зустрічної оберненої угоди.

Валютні ризики можна структурувати у такий спосіб:

- а) кредитний ризик - ризик, обумовлений небажанням або неможливістю клієнта або контрапартнера розрахуватися за своїми обов'язками;
- б) конверсійний ризик - ризики валютних збитків безпосередньо по конкретних операціях.

Контрольні питання

1. Суть та поняття кредитного ризику.
2. Джерела виникнення кредитного ризику.
3. Залежність позичкового проценту від ступеню ризику.
4. Можливі шляхи захисту від кредитного ризику.
5. Робота з кредитним ризиком на основних етапах процесу кредитування.
6. Які показники свідчать про платіжну здатність клієнта-позичальника?
7. Які показники свідчать про стійкість підприємства?
8. Суть і значення банківського контролю за позичальником.
9. Задача: Сума кредиту - 500 тис.грн., термін - 6 місяців, ставка проценту - 65% річних. Знайти суму місячного платежу.
10. Задача: Для реалізації проекту фірмі "С" необхідно 700 тис.грн. Вона звернулася до банку з проханням надати кредит сумою 750 тис.грн. строком на 4 місяці під 67 % річних. Визначити суму кредиту та місячний платіж.

Ситуації проблемного характеру

1) Фірма "А" звернулася до банку з проханням надати кредит в сумі 450 тис.грн. строком на 6 місяців.

У банка є наступні дані:

власні кошти фірми "А" становлять 300 тис.грн.;

застави немає, але є поручитель - фірма "В";

фірма "В" є клієнтом банку, на розрахунковому рахунку поручителя знаходиться 500 тис.грн.. На складі у фірми "В" є товар на суму 300 тис.грн.

Оцінити слабкі і сильні сторони позичальника та вирішити: надавати кредит чи ні.

Роботу виконувати малими групами.

11. 2) Працюючи малими групами, визначити шляхи вдосконалення управління ризиком в процесі кредитування (визначити головне, на що потрібно звертати увагу при наданні кредиту).

📖 Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47.
3. Валютный портфель. - М.: “Соминтэк”, 1995.
4. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлинського*. – К., 2002.
5. Инвестиционно-финансовый портфель. - М.: “Соминтэк”, 1993.
6. *Кочетков В.Н., Шипова Н.А.* Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
7. *Машина Н.І.* Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
8. *Севрук В.Т.* Банковские риски. - М.: “Дело ЛТД”, 1994.
9. *Сердюкова И.Д.* Управление финансовыми рисками // Финансы, 1995.

Тема 6. МЕТОДИ ВИМІРУ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Загальні методологічні положення та підходи до оцінки ризиків.

Загальні принципи аналізу ризиків.

Класифікація втрат.

Кількісні та якісні методи аналізу.

Використання статистичного методу при аналізі ризиків.

Використання методу експертних оцінок при аналізі ризиків.

Аналіз ступеню ризику за допомогою аналітичного методу.

Метод Монте-Карло та його застосування при оцінці стратегій, пов'язаних із ризиком.

Аналіз чутливості моделі.

Аналіз об'єму відносних ризиків від проведення підприємницької діяльності.

Використання методу аналогії при проведенні кількісної оцінки ризику.

Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків.

Комплексна оцінка економічного ризику.

Методичні поради

Загальні методологічні положення та підходи до оцінки ризиків.

Безсумнівно, що ризик є імовірнісна категорія, і в цьому відношенні, з наукових позицій, найбільш доцільно характеризувати і вимірювати його як імовірність виникнення визначеного рівня втрат.

При всебічній оцінці ризику варто було б встановити для кожного абсолютного чи відносного значення величини можливих втрат відповідну імовірність виникнення такої величини.

Побудова кривої ймовірностей є вихідною стадією оцінки ризику. Але

стосовно до підприємництва, це найчастіше надзвичайно складна задача. Тому практично приходиться обмежуватися спрощеними підходами, оцінюючи ризик по одному чи кільком показникам, що представляють узагальнені характеристики, які є найбільш важливими для висновків про ступінь ризику.

Спочатку виділяють певні області чи зони ризику в залежності від величини втрат (рис. 1).

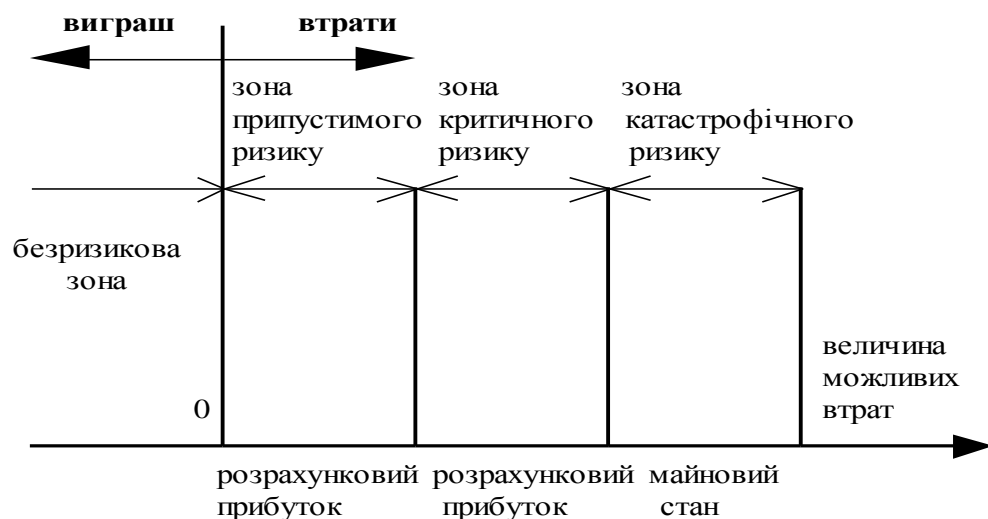

Рис. 1. Схема зон ризику

Область, в якій втрати не очікуються, так звана *безризикова зона*, їй відповідають нульові чи негативні (перевищення прибутку) втрати.

Під зоною *допустимого ризику* розглядають область, у межах якої даний вид підприємницької діяльності зберігає свою економічну доцільність, тобто втрати мають місце, але вони менше, ніж очікуваний прибуток. До цієї зони відносять область мінімального ризику та область підвищеного ризику. Межа зони припустимого ризику відповідає рівню втрат, що дорівнюють розрахованому рівню прибутків від підприємницької діяльності.

Наступну більш небезпечну область називають зоною *критичного ризику*. Ця область характеризується можливістю втрат, що перевищують величину очікуваного прибутку, аж до величини повної розрахованої виручки від підприємництва, рівна сумі витрат і прибутку.

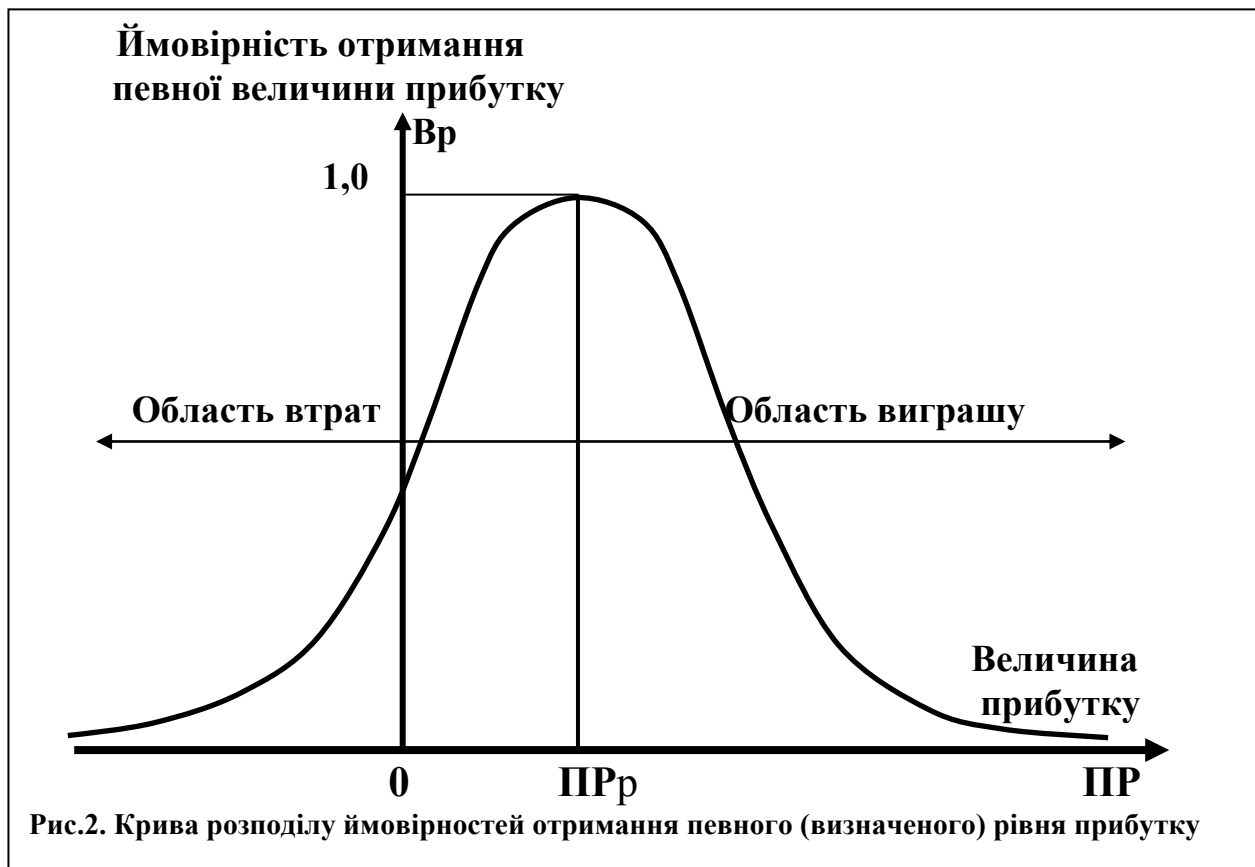
Іншими словами, зона критичного ризику характеризується небезпекою втрат, що свідомо перевищують очікуваний прибуток і в максимумі можуть призвести до втрати всіх засобів, вкладених підприємцем у справу, що не відшкодовуються. В останньому випадку підприємець не тільки не отримує від угоди ніякого доходу, але й несе збитки.

Крім критичного, доцільно розглянути ще більш небезпечний - катастрофічний ризик. *Зона катастрофічного ризику* представляє область втрат, які за своєю величиною перевищують критичний рівень і в максимумі можуть досягати величини, рівної майновому стану підприємця.

Катастрофічний ризик здатний призвести до краху, банкрутства підприємства, його закриття і розпродажу майна. До категорії катастрофічного, варто відносити, не залежно від майнового чи грошового збитку, ризик, пов'язаний із прямою небезпекою для життя людей чи виникнення екологічних катастроф.

Найбільш повне уявлення про ризик дає так звана крива розподілу ймовірностей втрати чи графічне зображення залежності ймовірності втрат від їх рівня, що показує, наскільки ймовірним є виникнення тих чи інших втрат. Щоб встановити вид типової кривої ймовірності втрат, розглянемо прибуток як випадкову величину і побудуємо спочатку криву розподілу ймовірностей отримання визначеного рівня прибутку (рис. 2).

При побудові кривої розподілу ймовірностей отримання прибутку прийняті наступні припущення.

1. Найбільш ймовірне отримання прибутку, що рівне розрахунковій величині - $ПР_r$. Ймовірність ($В_r$) отримання такого прибутку максимальне, відповідно значення $ПР_r$ можна вважати математичним очікуванням прибутку.

Ймовірність отримання прибутку, більшого чи меншого у порівнянні з розрахунковим, тим нижче, чим більше такий прибуток відрізняється від розрахункового, тобто значення ймовірностей відхилення від розрахункового прибутку монотонно зменшується при зростанні відхилень.

2. Втратами прибутку ($\Delta\P$) вважається її зменшення в порівнянні з розрахунковою величиною $П_r$. Якщо реальний прибуток дорівнює Π , то:

$$\Delta\P = П_r - \Pi$$

Імовірність винятково великих (теоретично нескінченних) втрат практично дорівнює нулю, тому що втрати свідомо мають верхню межу (крім втрат, що не представляється можливим оцінити кількісно).

Звичайно прийняті допущення в певній мірі є спірними, оскільки вони дійсно можуть не дотримуватися для усіх видів ризику. Але, загалом, вони вірно відбивають загальні закономірності зміни підприємницького ризику і базуються на гіпотезі, що прибуток як випадкова величина підпорядковується нормальному чи близькому до нормального закону розподілу.

Виходячи з кривої ймовірностей отримання прибутку, побудуємо криву розподілу ймовірностей можливих втрат прибутку, що, власне, і варто називати кривою ризику. Фактично це та ж крива, але побудована в іншій системі координат (рис. 3).

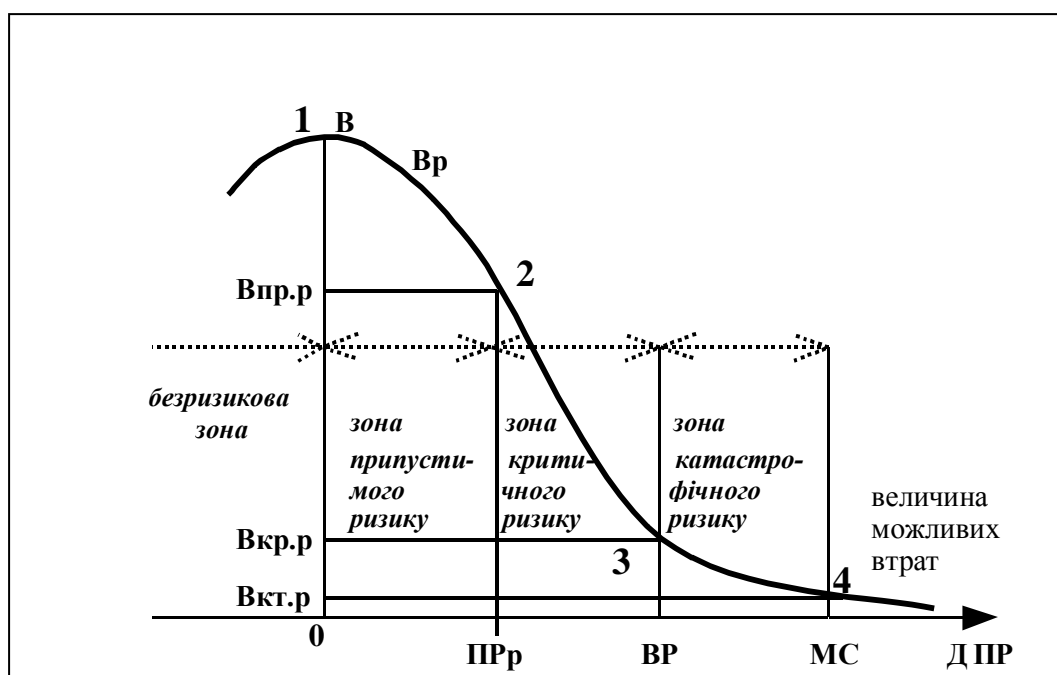

Рис. 3. Типова крива розподілу ймовірностей виникнення визначеного рівня втрат прибутку

Виділимо на зображеній кривій розподілу ймовірностей втрат прибутку (доходу) ряд характерних точок.

Перша точка ($\Delta ПР = 0$ і $V = V_p$) визначає імовірність нульових втрат прибутку. Відповідно до прийнятих допущень імовірність нульових втрат максимальна, хоча, звичайно, менше одиниці.

Друга точка ($\Delta ПР = ПР_r$ і $V = V_{пр.р}$) характеризується величиною можливих втрат, рівною очікуваному прибутку, тобто повною втратою прибутку, імовірність таких втрат дорівнює $V_{пр.р}$. Крапки 1 і 2 є граничними, вони визначають крайні положення зони припустимого ризику.

Третя точка ($\Delta ПР = ВР$ і $V = V_{кр.р}$) відповідає величині втрат, які рівні розрахунковому виторгу $ВР$. Імовірність таких втрат дорівнює $V_{кр.р}$. Крапки 2 і 3 визначають границі зони критичного ризику.

Четверта точка ($\Delta ПР = МС$ і $В = Вкт.р$) характеризується втратами, рівними майновому стану ($МС$) підприємця, імовірність цих втрат рівна $Вкт.р$. Між крапками 3 і 4 знаходиться зона катастрофічного ризику. Втрати, що перевищують майновий стан підприємця, не розглядаються, тому що їх неможливо стягнути.

Ймовірності визначених рівнів втрат є важливими показниками, що дозволяють висловлювати судження про очікуваний ризик і його прийнятність, тому побудовану криву можна назвати *кривою ризику*.

Наприклад, якщо імовірність катастрофічної втрати виражається показником, що свідчить про відчутну загрозу втрати всього стану (наприклад, при його значенні, рівному 0,2), то розсудливий обережний підприємець свідомо відмовиться від такої справи і не піде на подібний ризик.

Таким чином, якщо при оцінці ризику підприємницької діяльності вдається побудувати не всю криву ймовірностей ризику, а тільки встановити чотири характерні точки (найбільш ймовірний рівень ризику, ймовірності припустимої, критичної та катастрофічної втрати), то задачу такої оцінки можна вважати успішно вирішеною.

Значення цих показників в принципі достатньо щоб більшості випадків йти на обґрунтований ризик.

В той же час підприємці для оцінки ризику більше користуються інтервальним, а не точковим підходом. При цьому, наприклад, важливо знати не лише, що імовірність втратити 10000 грн. у намічуваній угоді складає, скажімо, 0,1 чи 10%. А необхідно встановити наскільки ймовірно втратити суму, що лежить у визначених межах (в інтервалі, наприклад, від 10000 до 15000 грн.).

Наявність кривої ймовірності втрати дозволяє відповісти на таке питання шляхом перебування середнього значення ймовірності в заданому інтервалі втрат.

Цілком можливий й інший прояв інтервального підходу у формі “напівінтервального”, дуже характерного саме для підприємницького ризику.

У процесі прийняття підприємцем рішень про допустимість і доцільність ризику йому важливо представляти не стільки ймовірність визначеного рівня втрат, скільки ймовірність того, що втрати не перевищать деякого рівня. За логікою саме це і є основний показник ризику.

Ймовірність того, що втрати не перевищать визначеного рівня, є показник надійності, упевненості. Очевидно, що показники ризику і надійності підприємницької справи тісно зв'язані між собою.

Наприклад, підприємцю вдалося встановити, що ймовірність втратити 10000 грн. дорівнює 0,1%, тобто відносно невелика, і він готовий до такого ризику. Знання показників ризику - $Вр$, $Впр.р$, $Вкр.р$, $Вкт.р$ - дозволяє виробити судження і прийняти рішення про здійснення підприємництва. Але для такого рішення недостатньо оцінити значення показників (ймовірностей) припустимого, критичного і катастрофічного ризику. Треба ще встановити чи

прийняти граничні величини цих показників, вище яких вони не повинні підніматися, щоб не потрапити в зону надмірного, неприйняттого ризику.

Позначимо граничні значення ймовірностей виникнення припустимого, критичного і катастрофічного ризику відповідно $K_{пр.р}$, $K_{кр.р}$, $K_{кт.р}$. Величини цих показників повинна встановлювати і рекомендувати прикладна теорія підприємницького ризику, але і сам підприємець вправі призначити свої власні граничні рівні ризику, які він не має наміру перевищувати. Можна орієнтуватися на наступні граничні значення показників ризику $K_{пр.р} = 0,1$; $K_{кр.р} = 0,01$, $K_{кт.р} = 0,001$, тобто відповідно 10,0; 1,0; і 0,1%. Це означає, що не слід йти на підприємницьку угоду, якщо в 10 випадках зі 100 можна втратити весь прибуток, в 1 випадку зі 100 втратити виторг і хоча б в 1 випадку з 1000 втратити майно.

Маючи значення трьох показників ризику і критеріїв граничного ризику, можна сформулювати загальні умови прийнятності аналізованого вигляду підприємництва:

1 – Показник припустимого ризику не повинен перевищувати граничного значення ($V_{пр.р} < K_{пр.р}$).

2 – Показник критичного ризику повинен бути меншим граничної величини ($V_{кр.р} < K_{кр.р}$).

3 – Показник катастрофічного ризику не повинний бути вище граничного рівня ($V_{кт.р} < K_{кт.р}$).

Отже, головне в оцінці господарського ризику складається в мистецтві побудови кривої ймовірностей можливих втрат чи хоча б у визначенні зон і показників припустимого, критичного і катастрофічного ризику.

Прикладними способами побудови кривої ризику є: статистичний, експертний, розрахунково-аналітичний та інші.

Загальні принципи аналізу ризиків:

- Величина втрат від різних видів ризиків незалежна одна від одної (тобто, якщо один із видів ризику переходить в категорію реалізованого, то втрати у випадку реалізації інших ризиків не змінюються).
- Реалізація певного виду ризику не веде в обов'язковому порядку до збільшення або зменшення ймовірності виникнення іншого виду ризику (за виключенням форс-мажорних обставин).
- Максимальна можливість збитків (втрати) у випадку реалізації конкретного ризику не повинні перевищувати фінансові можливості господарського суб'єкту. Цей принцип базується на теорії оптимального ризику, яка передбачає наявність ефективного ризику лише в межах власних активів.

Класифікація втрат, які можуть виникнути в процесі підприємницької діяльності:

- 1) *Фінансові втрати* – це прямі грошові збитки, які можуть бути нанесені підприємству внаслідок реалізації певного ризику чи групи ризиків.
- 2) *Матеріальні втрати* – це непередбачені планом підприємницької діяльності додаткові затрати чи прямі втрати виробничих фондів.

- 3) *Втрати часу* – це втрати, що пов’язані з нераціональним використанням часу внаслідок виникнення певних видів ризику. При цьому виділяють дві групи втрат: трудові втрати (втрати робочого часу викликані випадковими обставинами – вихід із ладу обладнання, захворювання працівника і т.п.) та неефективні втрати організації (вони виникають у випадку, коли процес підприємницької діяльності іде повільніше, ніж це було намічено планом і т.п.).
- 4) *Соціальні втрати* – це втрати пов’язані з нанесенням збитку здоров’ю та життю людей.
- 5) *Збутові (репутаційні) втрати* – це втрати, що пов’язані із зміною відношень покупців до продукції фірми.
- 6) *Екологічні втрати* – це нанесення шкоди навколишньому природному середовищу. Ці втрати за ступенем впливу поділяються на прямі та опосередковані.
- 7) *Морально-психологічні втрати* – це втрати, обумовлені тим, що будь-яка фірма є складною соціальною системою, і порушення рівноваги цієї системи може призвести до небажаних для неї наслідків.

Кількісні та якісні методи аналізу. Сказане вище характеризує категорію “ризик” з якісної сторони, але створює основу для перекладу поняття “підприємницький ризик” у кількісне. Дійсно, якщо ризик - це небезпека втрати чи ресурсів доходу, то існує його кількісна міра, обумовлена абсолютним чи відносним рівнем втрат.

В абсолютному вираженні ризик може визначатися величиною можливих втрат у матеріально-речовинному (фізичному) чи вартісному (грошовому) вираженні, якщо тільки збиток піддається такому виміру.

У відносному вираженні ризик визначається як величина можливих утрат, віднесена до деякої бази, у виді якої найбільше зручно приймати або майновий стан підприємця, або загальні витрати ресурсів на даний вид підприємницької діяльності, або очікуваний дохід (прибуток) від підприємництва.

Стосовно до підприємства як базу для визначення відносної величини ризику доцільно брати вартість основних фондів і оборотних коштів чи підприємства намічені сумарні витрати на даний вид підприємницької діяльності, маючи у виді як поточні витрати, так і капіталовкладення, чи розрахунковий дохід (прибуток).

Вибір тієї чи іншої бази не має принципового значення, але слід віддати перевагу показнику, обумовлений з високим ступенем вірогідності.

Надалі базові показники, використовувані для порівняння, будемо називати розрахунковими, чи очікуваними, показниками прибутку, витрат, виторгу. Значення цих показників, як уже відомо, визначаються при розробці бізнес-плану, у процесі техніко-економічного обґрунтування підприємницького проекту, угоди.

Відповідно втратами будемо вважати зниження прибутку, доходу в порівнянні з очікуваними величинами. Підприємницькі втрати - це в першу чергу випадкове зниження підприємницького прибутку.

Саме величина таких втрат і характеризує ступінь ризику. Виходить, аналіз ризику пов'язаний насамперед з вивченням втрат.

Використання статистичного методу при аналізі ризиків. Цей метод широко використовується в тих випадках, коли при проведенні кількісного аналізу фірма має значний обсяг аналітико-статистичної інформації за необхідними елементами системи, аналіз якої проводиться за n кількість періодів часу.

При використанні цього методу ступінь ризику виражається через величину середньоквадратичного відхилення від очікуваних величин. При цьому, ступінь ризику – це ймовірність настання випадку втрати (ймовірність реалізації ризику), а також розмір можливого збитку від нього.

Даний метод базується на теорії ймовірності розподілу випадкових величин. Це означає, що є достатня кількість інформації про реалізацію певних видів ризику в минулих періодах для конкретних видів підприємницької діяльності, а тому будь-який суб'єкт господарювання здатен оцінити ймовірність реалізації цих ризиків в майбутньому. Дана ймовірність і буде ступенем ризику. Частота виникнення деякого рівня втрат знаходиться за формулою: $\Phi = K / K_{заг}$,

де Φ – частота виникнення деякого рівня втрат; K – число випадків настання певного рівня втрат; $K_{заг}$ – загальне число випадків у статистичній вибірці.

Для розрахунку ступеню певного виду ризику необхідно знати закон його розподілу:

- за наявності яких умов він може бути реалізований;
- як його реалізація відобразиться на діяльності господарського суб'єкту.

Математичне очікування даного відображення – це сума добутків всіх можливих значень на ймовірність їх виникнення:

$$M(X) = X_1P_1 + X_2P_2 + \dots + X_nP_n,$$

де, $M(X)$ – математичне очікування;

X_1, X_2, X_n – значення, яких може набувати параметр, що досліджується, в залежності від конкретних умов;

P_1, P_2, P_n – ймовірність прийняття цих значень.

Для більш повної характеристики ризику необхідно визначити, як будуть розсіяні (розосереджені) значення вибраного параметру від його середнього значення (математичного очікування), яке прогнозується. Для цього визначають дисперсію:

$$D(X) = V(X^2) - [M(X)]^2$$

Величина, за допомогою якої можна оцінити розсіювання (відхилення) можливих значень випадкової величини від її середнього значення, називається середньоквадратичним відхиленням. Воно розраховується як корінь квадратний із дисперсії.

Використання методу експертних оцінок при аналізі ризиків.

Експертний спосіб, відомий за назвою методу експертних оцінок, може бути реалізований шляхом обробки думок експертів чи підприємців-фахівців.

Багато, щоб експерти дали свої оцінки ймовірностей виникнення визначених рівнів втрат, за якими потім можна було б знайти середні значення експертних оцінок і з їх допомогою побудувати криву розподілу ймовірностей.

Треба встановити експертним методом показники найбільш можливих допустимих, критичних і катастрофічних втрат, маючи на увазі як їх рівні, так і ймовірність виникнення.

За цими характерними ознаками нескладно відтворити орієнтовно всю криву розподілу ймовірностей втрат. Однак, необхідно пам'ятати, що при невеликому масиві експертних оцінок графік частот їх розподілу не є недостатньо вірогідним, а криву ймовірностей, виходячи з такого графіка, можна побудувати лише дуже наближено. І все ж визначене уявлення про ризик і його показники, що характеризують, буде, що саме по собі вже набагато більше, ніж не знати нічого.

Даний метод носить більш суб'єктивний характер у порівнянні з іншими методами. Ця суб'єктивність є наслідком того, що група експертів, яка займається аналізом ризику, висловлює власні суб'єктивні судження як про минулу ситуацію, так і про перспективи її розвитку.

Найчастіше даний метод застосовується при недостатній кількості інформації чи при визначенні ступеня ризику такого напрямку підприємницької діяльності, який не має аналогів, що також не дає можливості аналізувати минулі показники.

В найбільш загальному вигляді сутність даного методу полягає в тому, що підприємство виділяє певну групу ризиків та розглядає, яким чином вони можуть впливати на його діяльність. Цей розгляд зводиться до видачі бальних оцінок за ймовірність виникнення того чи іншого виду ризику, а також до ступеня його впливу на діяльність фірми.

Існує декілька широко відомих та найчастіше застосовуваних методик оцінки ступеня ризику на основі використання методу експертних оцінок:

- методика Швейцарської банківської корпорації;
- методика BERI.

Однак, необхідно зазначити, що їх специфічними особливостями є визначення ступеня ризику для економіки всієї країни без врахування специфіки різних напрямків підприємницької діяльності.

Методика Швейцарської банківської корпорації складається з 4-х етапів:

- 1) визначення основних напрямків аналізу;
- 2) збір базових даних, їх попереднє групування та обробка;
- 3) процес безпосереднього прогнозування та визначення ступеня ризику за окремими елементами, які розглядаються (за напрямками підприємницької діяльності);
- 4) визначення сукупного ступеня ризику.

Що стосується спеціальних методик експертної оцінки ступеню ризику

конкретного напрямку діяльності підприємства, то вони повинні розроблятися з урахуванням ступеня ризику в даній економіці (основою для цього можуть бути методики Швейцарської банківської корпорації та BERI), так і з врахуванням специфічних особливостей даного суб'єкта господарської діяльності та часового простору, який охоплюється аналізом.

Аналіз ступеню ризику за допомогою аналітичного методу. Даний аналіз доцільно звести до декількох взаємопов'язаних етапів.

На першому етапі здійснюється підготовка до аналітичної обробки інформації, яка включає в себе:

1. визначення ключового параметру, відносно якого проводиться оцінка конкретного напрямку підприємницької діяльності (наприклад, обсяг продажу, обсяг прибутків, рентабельність і т.д.);

2. відбір факторів, які впливають на діяльність фірми, а відповідно, і на ключовий параметр (наприклад, рівень інфляції, політична нестабільність, ступінь виконання договорів основними постачальниками підприємства і т.д.);

3. розрахунок значень ключового параметру на всіх етапах виробничого процесу (НДКР, впровадження у виробництво, повне виробництво, відмирання даного напрямку діяльності).

Таким чином, перевагою аналітичного методу є те, що він поєднує в собі як можливості пофакторного аналізу параметрів, які впливають на ризик, так і виявлення можливих шляхів зниження його ступеню через вплив на них.

Застосування теорії корисності при прийнятті корисних рішень. Проблема раціонального вибору є однією із центральних економічних задач. Її постійно розв'язують основні суб'єкти економіки – виробник і споживач. Для задач прийняття рішень в умовах ризику принцип оптимальності вибору часто описується за допомогою функції корисності.

Корисність виражає ступінь задоволення, яке отримує суб'єкт в результаті споживання товару чи іншої дії. В економічному аналізі корисність застосовують для того, щоб описати пріоритет при ранжуванні наборів споживчих товарів та послуг.

Відомо, що різні люди по-різному ставляться до грошей. Позначимо $u(x)$ – користь грошової суми x для індивіда, або функція корисності. Найважливіша властивість цієї функції – її увігнутість.

Метод Монте-Карло та його застосування при оцінці стратегій пов'язаних із ризиком. Метод Монте-Карло – це один з методів моделювання результатів функціонування складної системи, на яку впливають випадкові фактори. Під складною системою розуміють систему, яку не можна описати доступно для огляду множиною параметрів. Даний метод є складовою частиною так званого імітаційного моделювання, яке покликане імітувати сам процес функціонування досліджуваного об'єкту.

Ідея методу Монте-Карло базується в заміні експериментів над

реальними об'єктами, експериментами над їхніми моделями. В переважній більшості випадків для реальних об'єктів відсутня значна частина статистичних даних, що не дає можливості зробити аналіз та прогноз реального процесу. Метод Монте-Карло дає можливість отримати аналог таких даних, беручи їх не з життя, а з псевдореального функціонування моделі. Основний принцип даного методу: реальні статистичні данні, отримані на основі вибірки з чисел, що підпорядковуються тим самим законам розподілу, що й реальні.

Наприклад: Фірма щодня випускає на ринок десять партій товару по 100 одиниць в кожній. Досвід роботи показує, що в кожній партії буває від 1 до 6 бракованих виробів. Визначити, який ризик втрат фірми за тиждень, якщо ризик втрат оцінювати кількістю бракованих виробів.

Рішенням цієї задачі буде:

Ймовірність появи у кожній партії 1-ї, 2-х, 3-х, 4-х, 5-ти чи 6-ти бракованих виробів, як відомо, становить $1/6$. Тому, математичне очікування числа бракованих виробів у кожній партії:

$$1/6*(1+2+3+4+5+6)=3,5$$

тобто в десяти партіях буде відповідно $3,5*10=35$ бракованих виробів, а за тиждень це складе: $35 * 7 = 245$ бракованих виробів.

Експеримент з моделлю має багато переваг:

- його можна проводити практично необмежену кількість разів;
- в процесі експерименту можна по різному змінювати параметри самої моделі, змінювати її структуру та спостерігати як зміняться при цьому параметри її функціонування;
- модельний експеримент не вимагає перетворень та змін в реальній системі;
- схема методу Монте-Карло добре реалізується на комп'ютері (за допомогою використання генератору випадкових чисел).

Основним недоліком методу є те, що його результати цілком залежать від якості та коректності самої моделі.

Аналіз чутливості моделі. Мета даного методу – дати оцінку коливань ефективності проекту при зміні його вихідних параметрів. При цьому параметрам проекту даються певні відхилення і розраховується величина чистого зведеного доходу (*NPV*) за цих значень. Після чого робиться висновок про те, чи є прийнятною така зміна *NPV* в результаті змін базових показників. За параметри приймаються:

- ціна одиниці продукції;
- обсяг продажу;
- вартість сировини;
- тривалість інвестиційної фази;
- податки тощо.

Аналіз чутливості моделі може застосовуватися в двох випадках:

1. Для визначення факторів, які найбільш впливають на результати проекту.
2. Для порівняльного аналізу кількох проектів.

Перевірка стійкості проекту. Даний метод передбачає розробку

сценарію розвитку проекту в базовому і найбільш небезпечних варіантах з погляду всіх учасників проекту (компанії, що здійснює проект; будівельної фірми; постачальників та інших зацікавлених осіб). При цьому, за кожним сценарієм досліджується, якими будуть показники ефективності для всіх учасників.

Проект вважається стійким та ефективним, якщо у всіх розглянутих ситуаціях інтереси учасників дотримуються, а можливі несприятливі наслідки усуваються спеціально розробленими заходами: оговореними способами винагороди та розподілу прибутку, створеними запасами і резервами чи передбаченими страховими виплатами.

Визначення точки беззбитковості. При цьому визначається, скільки одиниць продукції чи послуг необхідно продати, щоб відшкодувати постійні витрати. Ціна на продукцію встановлюється на такому рівні, який би давав можливість відшкодувати всі змінні витрати та отримати надбавку, достатню для відшкодування постійних витрат і одержанням прибутку. В точці беззбитковості різниця між виторгом від реалізації продукції і сумою змінних та постійних витрат дорівнює нулю: $P * N - (B_{const.} + B * N) = 0$,

де: ***B const.*** – постійні витрати, грн.;

B – змінні витрати на одиницю продукції, грн.;

N – кількість одиниць продукції;

P – ціна за одиницю продукції.

Отже для досягнення точки беззбитковості необхідний обсяг продукції буде визначатися за формулою:
$$N = \frac{B_{const}}{P - B}$$

Проект буде працездатним, якщо точка беззбитковості буде меншою ніж значення номінальних (фактичних) обсягів виробництва та продажу. При чому, чим більша між ними різниця, тим більш стійкіший проект.

Коригування параметрів проекту полягає в такій зміні запланованих параметрів, яка дала б можливість привести очікувану ефективність до прийняттого значення.

Формалізований опис невизначеності є найбільш важким і рідко здійснюваним методом, оскільки передбачає розробку математичних моделей, які описують із прийнятною точністю динаміку зміни всіх основних параметрів майбутнього проекту. Основні вимоги до даного методу:

- вибір достатньої, але доступної для огляду кількості параметрів об'єкту, необхідних для його опису з прийнятним ступенем точності;
- створення коректних моделей;
- визначення показників ефективності проекту.

Аналіз альтернативних сценаріїв розвитку проекту є найменш трудомістким методом визначення ризикованості проекту.

Його перевагою є можливість оцінки впливу одночасно кількох параметрів на кінцеві результати проекту через ймовірність настання кожного

сценарію. При цьому розглядається як мінімум три варіанти розвитку проекту в майбутньому: оптимістичний, реальний (нормальний), песимістичний.

На основі даного методу, кожному з варіантів дається експертна оцінка ймовірності його настання і розраховується *NPV*. Після чого розраховують середньоквадратичне відхилення *NPV* та роблять висновок про ризикованість проекту.

Наприклад, нехай в результаті дослідження ринку встановлено, що існують такі три варіанти розвитку проекту:

1) за оптимістичним сценарієм: зведені результати становлять 50 тис.у.о., зведені витрати – 5 тис.у.о.;

2) за нормальним – 30 і 15 тис.у.о. відповідно;

3) за песимістичним – 15 і 20 тис.у.о.

Ймовірність настання сценаріїв оцінені як 0,25, 0,5 та 0,25 відповідно.

Необхідно розрахувати *NPV* за кожним сценарієм розвитку з урахуванням ймовірності здійснення сценаріїв.

Рішенням цієї задачі буде:

1) за оптимістичним сценарієм: $(50-5)*0,25=11,25$ тис. у.о.;

2) за нормальним сценарієм: $(30-15)*0,5 = 7,5$ тис. у.о.;

3) за песимістичним сценарієм: $(15-20)*0,25 = -1,25$ тис. у.о.

Отже загальна очікувана ефективність складає 17,5 тис.у.о.

Аналіз об'єму відносних ризиків від проведення підприємницької діяльності. Аналіз підприємницьких ризиків доцільно проводити за кількома напрямками, які обумовлені:

- специфічними особливостями суб'єкта, який займається підприємницькою діяльністю;
- особливостями зовнішнього середовища, в якій функціонує суб'єкт підприємницької діяльності.

Присутність ризику в підприємницькій діяльності означає, що для її ефективного проведення необхідна наявність розроблених та реалізованих планів розвитку фірми з урахуванням імовірнісного характеру протікання подій.

Використання методу аналогії при проведенні кількісної оцінки ризику. Сутність даного методу полягає в тому, що при аналізі ступеня ризику певного напрямку підприємницької діяльності доцільно використовувати дані про розвиток таких же та аналогічних напрямів у минулому.

Аналіз минулих факторів ризику здійснюється на основі інформації, отриманої з самих різних джерел, таких як опубліковані звіти компаній про результати минулої діяльності, інформація, що поширюється державними органами та організаціями, дані страхових компаній і т.д. Отримані таким шляхом дані обробляються та аналізуються з метою виявлення залежностей між запланованими результатами діяльності фірми та обліком потенційних ризиків.

Об'єктивна складність при використанні даного методу для оцінки ступеня ризику полягає в тому, що дані минулих періодів повинні застосовуватися в даний момент часу без врахування того факту, що будь-який напрям підприємницької діяльності знаходиться в постійному розвитку. Ця небезпека найбільш чітко видна при розгляді виробничого напрямку підприємницької діяльності. Будь-який продукт проходить декілька стадій “життєвого циклу”: від розробки до “смерті” (зняття із виробництва). На основі цього можна зробити висновок про те, що найбільш оптимальним є порівняння минулих та нинішніх показників в межах однієї стадії. Інакше ймовірність допущення похибки при проведенні даного методу надто велика.

Даний метод доцільно застосовувати тоді, коли необхідно виявити ступінь ризику за будь-яким інноваційним напрямком діяльності фірми, коли відсутня чітка база для порівняння, і краще знати минулий досвід хоча й такий, що не повністю відповідає сучасним умовам, ніж не знати нічого.

Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків. Для кількісного оцінювання рівня інвестиційного ризику використовується принцип визначення можливих змін показників ефективності проекту в умовах тих чи інших несприятливих для інвестицій подій. Таким показником може бути рівень середньоквадратичного відхилення (σ) або коефіцієнт варіації (b).

При цьому **коефіцієнт варіації** (це відносна величина, яка розраховується як відношення середньоквадратичного відхилення до середньої арифметичної, тобто до математичного очікування. Він розраховується за формулою:

$$b = \frac{\sigma(x)}{M(x)},$$

де: b – коефіцієнт варіації;

$M(x)$ – математичне очікування.

Для визначення економічної ефективності інвестиційного проекту найчастіше розраховують очікуваного прибутку з проекту (наприклад, чистої зведеної доход (*net present value - NPV*), або чистий дисконтований доход за різних можливих ситуацій. В перекладі з англ. це звучить як “поточна вартість грошових припливів з відрахуванням поточної вартості грошових відпливів.

Оскільки приплив коштів розподілений в часі, його дисконтування здійснюється з деякою усередненою процентною ставкою δ . В економічній літературі її називають ставкою порівняння. Вона позначається на очікуваному рівні позичкового відсотка на фінансовому ринку.

Коефіцієнт дисконтування (або бар'єрний коефіцієнт) при обраній ставці δ визначається за формулою: $d = \frac{1}{1+\delta}$

Якщо кількість таких розрахунків позначити n , а прогнозний показник

NPV для кожного розрахунку – як NPV_i , де $i = 1, 2, \dots, n$, то можна використати відому зі статистики формулу :

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+\delta)^i} - C_{інв.},$$

де NPV – середнє значення вартості проекту з усіх проведених розрахунків.

P_i – річні грошові надходження за n років, пов'язані з реалізацією проекту;

$C_{інв.}$ – стартові інвестиції;

δ – процентна ставка порівняння.

Зрозуміло, що при $NPV > 0$ можна розглядати питання про прийняття проекту, а при $NPV < 0$ – проект необхідно відкинути. За умови, коли $NPV = 0$, проект не збитковий, але й не принесе прибутку.

NPV можна розглядати як поточну вартість майбутніх грошових потоків:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+\delta)^i}$$

Якщо ж проект передбачає не разове вкладання коштів, а послідовне інвестування сум $C_{інв.}$, протягом m років, то формула набуде вигляду:

$$NPV = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{(1+\delta)^i} - \sum_{i=1}^n \frac{C_{інв.i}}{(1+\delta)^i}$$

В умовах інфляції коефіцієнт дисконтування обчислюється за формулою: $d = \frac{1}{1+\delta+\alpha}$,

де: α – показник інфляції за розглянутий період часу (найчастіше за рік), що відбиває знецінення коштів за цей період.

Для обчислення можливих варіантів дохідності проекту залежно від різних обставин використовують такі підходи:

а) *аналіз чутливості проекту* до змін окремих факторів, які впливають на дохідність. До таких факторів належать ціна реалізації, собівартість, обсяг виробництва, вартість обладнання тощо. Оцінюється значення впливу цих факторів на загальну прибутковість проекту і відповідно до результатів вживаються заходи щодо ґрунтовнішої проробки інвестиційних планів та зниження ризикованості, пов'язаної з виявленими факторами;

б) *аналіз прогностичних сценаріїв розвитку* загальноекономічних умов та здійснення самого інвестпроекту. Обчислення здійснюється за трьома варіантами:

- базовий розрахунок за середніх, найбільш вірогідних умов;

- оптимістичний варіант за найкращого перебігу подій за всіма факторами, що впливають на дохідність проекту;

- песимістичний варіант, в який закладаються найгірші можливі ситуації у країні й на конкретному ринку;

в) *метод статистичних випробувань*, за якого з допомогою електронно-обчислювальної техніки прораховується багато варіантів дохідності проекту залежно від показників-факторів у заданих діапазонах їхніх змін. В результаті одержуються середні показники і статистичні характеристики їхньої варіації та розподілу для подальшого аналізу найважливіших для дохідності проекту показників та рівень ризикованості проекту за різними напрямками.

Комплексна оцінка економічного ризику. При проведенні комплексного аналізу ймовірних втрат (оцінці ризику) важливо встановити не лише джерела ризику, але й, які саме джерела домінують. При цьому можливі втрати класифікують за ознакою впливу на діяльність фірми на основні та побічні. До основних відносять втрати, які безпосередньо впливають на діяльність фірми; до побічних – вплив яких на фірму опосередкований. Вичленовують також випадкові втрати (їх розрахунок найбільш складний через велику ступінь невизначеності) та відділяють їх від втрат, що систематично повторюються (наприклад, зростання цін в умовах низької інфляції).

Ризик можна вимірювати в абсолютному та відносному виразахі.

В абсолютному вираженні ризик може бути вимірною величиною втрат (збитків), що прогноуються. Його розрахунок можна здійснювати за формулою:

$$W_i = P_i * r_i,$$

де: W_i – абсолютне значення ризику за i -м параметром;

P_i – планове значення i -го параметру при благополучному (беззбитковому) результаті;

r_i – розрахункове значення ступеня ризику.

Перевагою даного розрахунку є те, що за i -тий параметр (P_i) можна приймати велику кількість показників, за якими фірма прогноує збитки у випадку реалізації певного ризику чи групи ризиків.

Аналогічно можна розрахувати абсолютний рівень неризикової частини:

$$L_i = P_i * (1 - r_i),$$

де: L_i – величина частини i -го параметру, яка не підлягає ризику.

На практиці може виникнути ситуація, коли недостатньо знати величину ризику в абсолютному вираженні, а його значення необхідно порівнювати з певними показниками, які характеризують діяльність фірми.

У відносному вираженні ризик може бути визначений як величина збитків, віднесена до певної бази. Базою для порівняння збитків можуть бути:

затрати на виробництво, вартість основних виробничих фондів, активі підприємства, прибуток, чисельність персоналу, вартість окремих ресурсів тощо. База віднесення збитків вибирається безпосередньо самою фірмою в залежності від її специфіки та виду ризику, який оцінюється. Ризик у відносному вираженні розраховується за формулою:

$$R_i = \frac{L_i}{P_i},$$

де: R_i – відносне значення ризику за i -м параметром.

Контрольні питання

- 1) Які основні зони ризику виділяються при аналізі ризику?
- 2) Розкрийте сутність загальних принципів аналізу ризику.
- 3) Розкрийте основну класифікацію втрат від ризиків.
- 4) Які кількісні та якісні методи аналізу ризику вам відомі? В чому їх сутність?
- 5) Розкрийте основні положення статистичного методу аналізу.
- 6) Перевірте себе: запишіть формули математичного очікування, середньоквадратичного відхилення, коефіцієнту варіації, дисперсії.
- 7) В чому полягає сутність методу експертних оцінок? Які загально прийняті методики проведення методу експертних оцінок існують?
- 8) В чому полягає сутність аналітичного методу?
- 9) В чому полягає сутність методу аналогії?
- 10) Як оцінюється економічна ефективність інвестиційного проекту?
- 11) Які методи аналізу інвестиційних проектів Вам відомі?
- 12) В чому полягає сутність методу аналізу чутливості? Наведіть приклад.
- 13) В чому полягає метод перевірки стійкості проекту? Наведіть приклад.
- 14) В чому полягає метод аналізу точки беззбитковості проекту?
- 15) В чому полягає сутність методу коригування параметрів проекту?
- 16) Поясніть метод альтернативних сценаріїв розвитку проекту.
- 17) Сформулюйте основну ідею, покладену в основу метода Монте-Карло.
- 18) Для яких систем і в яких випадках застосовується метод Монте-Карло?
- 19) Спробуйте самостійно сформулювати задачу на застосування методу Монте-Карло. Визначте етапи її рішення.
- 20) Розкрийте сутність комплексної оцінки економічних ризиків.

Література:

1. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. В.В.Вітлінського. – К., 2002.
2. Кочетков В.Н., Шипова Н.А. Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
3. Машина Н.І. Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
4. Орлов М.Ю. Оценка рисков на межбанковском рынке // Экономика и жизнь, 1995.

Тема 7. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Сутність та етапи управління ризиком.

Шляхи мінімізації ризиків.

Управління валютними ризиками. Методи управління.

Управління кредитними ризиками.

Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.

Страхування ризиків. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків.

Методи страхування валютних ризиків.

Фонди ризикового фінансування (венчури).

Методичні поради

Сутність та етапи управління ризиком. Методи і дії, які знижують ризик несприятливих результатів, називаються системою керування ризиком або ризик-менеджментом. Як зазначалося раніше, в США готують ризик-трейкерів, тобто людей готових взяти на себе ризик і обмірковано та професійно його мінімізувати.

Процес управління ризиком можна представити у вигляді етапів:

1. Етап визначення мети – формулювання мети, керуючись якою визначають ступінь прийняттого ризику.
2. Етап розпізнання ризику – усвідомлення можливих ризикових ситуацій.
3. Етап оцінки ризику – визначення ступеня небезпеки, ймовірності та величини можливих наслідків. На цьому етапі роблять якісну та кількісну оцінку ризику.
4. Етап вибору методів управління ризиком. Методи управління поділяються на дві категорії: контроль за ризиком та фінансування ризику.
5. Рішення про те, який з методів управління ризиком вибрати, приймає особа, відповідальна за прийняття рішень. Іноді найкращим є поєднання відразу кількох методів.
6. Етап застосування обраного методу (методів) – рішення про те, кий з методів управління ризиками слід застосовувати в першу чергу.
7. Етап оцінки результатів – це підбиття підсумків за певний період діяльності в умовах ризику.

Шляхи мінімізації ризиків. Контроль за ризиком називається методом мінімізації збитків і може здійснюватися наступними способами:

1. За допомогою диверсифікації.
2. Через ухиляння від збитків (тобто повну відмову від ризикової

- справи).
3. Через запобігання збиткам.
 4. Через мінімізацію втрат
 5. Через передачу контролю за ризиком (трансфером).

Управління валютними ризиками. Особливості методики управління. Управління валютним ризиком передбачає визначення його рівня, оцінку можливих наслідків та вибір методів страхування. Першочерговий етап у визначенні рівня валютного ризику полягає в його ретельному аналізі та оцінці можливих збитків й інших наслідків, так як від цього залежить вибір конкретного методу захисту. Значна кількість ТНК і ТНБ сьогодні мають свої системи оцінки валютних ризиків і вибору методів захисту, які залежать від характеру діяльності й економічної стратегії, організаційної структури, складу активів і пасивів інституту. Для ТНК оцінка ризиків необхідна при включенні результатів діяльності закордонних компаній в баланс всієї групи.

Правильна оцінка валютного ризику в умовах крайньої неврівноваженості ризикової кон'юнктури приймає має економічне значення. Стихія ринку може звести нанівець довгострокові зусилля навіть крупної компанії і тому передбачення можливих валютних збитків має велике значення у внутрішньо фірмовому фінансовому плануванні, в підвищенні ефективності основної діяльності банку або корпорації. Оцінка ризику завжди включає величину ризикового періоду, суму під ризиком, а також ризик втрат за угодами, які можуть виникнути в майбутньому (якщо, наприклад, будуть укладені контракти, з приводу яких розпочато переговори).

В короткостроковому плані корпорації оцінюють ризиковість кожної конкретної товарної або іншої угоди, при цьому стан сумарного балансу не відіграє великого значення. Але для банків або крупних ТНК зі значним об'ємом міжнародних операцій такий підхід неприйнятний.

Посилення валютної нестійкості зробило актуальним питання про централізацію управління валютним ризиком на рівні всієї корпорації. По кожній іноземній валюті визначається непокрита (чиста) позиція під ризиком, яку центральна ланка монополії страхує тим чи іншим способом. Наприклад, французька автомобільна монополія Пежо ще в 1981 р. створила спеціалізовану компанію, яка здійснює всі валютні та грошові операції групи.

Взаємний залік ризиків за пасивом і активом – “нетцінг” – один із самих ефективних методів обліку і оцінки валютного ризику (шляхом вирахування, наприклад, надходжень валюти з суми її відтоку можна виявити реальний розмір ризику). Багато ТНК і ТНБ активно використовують цей та інші методи, зокрема так званий “нетцінг” – максимальне скорочення числа валютних угод шляхом їх укрупнення і узгодження дій всіх підрозділів банку або корпорації. Характерним прикладом є десять великих міжнародних банків в Лондоні, які в 1986 р. організували компанію Форекснет для взаємозаліку і зменшення числа конверсійних операцій і зниження валютного ризику та операційних витрат.

Необхідно відзначити, що і при централізації захисту від валютного

ризик відповідальність за валютні збитки з конкретних підрозділів знімається і переноситься на материнську компанію не повністю.

“Транснаціональний” валютний ризик виникає перш за все при перерахунку в національну валюту балансу компанії і її прибутків на якусь дату (це стосується в першу чергу закордонних дочірніх компаній). Основне питання в даному випадку полягає у виборі валютного курсу, за яким проводиться «трансляція» (за поточним, тобто на дату перерахунку, чи за «історичним», тобто на дату проведення операцій, курсом).

Існує декілька основних методів перерахунку балансу закордонної філії в національну валюту:

по-перше, усі поточні операції можуть оцінюватись за поточним валютним курсом, а довгострокові (в тому числі товарні запаси) – по “історичному”.

по-друге, усі фінансові операції можуть перераховуватись за поточним курсом, а товарні – за “історичним”.

по-третє, всі операції можуть обліковуватись або за поточним, або за “історичним” курсом валюти.

Доходи і збитки від валютних (конверсійних) операцій зазвичай враховуються як частина поточної операційної діяльності корпорації, тобто заносяться в рахунок прибутків і збитків (прибутки обкладаються податками). Результати “трансляцій” (перерахунку) інколи розглядаються як особлива стаття в балансі, а в деяких випадках розцінюються як поточні прибутки і збитки.

Управління валютним ризиком завжди полягає у виборі однієї з декількох альтернативних стратегій.

Більшість корпорацій і банків віддають перевагу проведенню селективного управління валютним ризиком, тобто страхують лише «неприйнятний» ризик (ризик, вірогідність якого досить велика). Частина валютного ризику може бути прийнята корпорацією з надією на благополучний розвиток кон’юнктури – питання полягає лише у визначенні його рівня і оцінці вартості страхування. Якщо є реальна можливість отримати прибуток від зміни валютних курсів, то банк або корпорація від цього, як правило, не відмовляються.

Після того як прийнято рішення про необхідність захисту, корпорація обирає відповідний метод управління валютним ризиком. Ці методи в практиці ТНК прийнято в першу чергу поділяти на “внутрішні” і “зовнішні”. Перші – це заходи щодо запобігання виникнення валютного ризику, тобто засоби превентивного характеру. Другі - впливають головним чином не на процес виникнення ризику, а на його наслідки шляхом їх усунення. Як “внутрішні”, так і “зовнішні” методи можуть бути короткострокового (тобто тактичного) або довгострокового (стратегічного) характеру.

Із “внутрішніх” методів управління валютним ризиком найчастіше застосовується прискорення і уповільнення платежів в іноземній валюті як по відношенню зовнішніх партнерів ТНК, так і в середині монополістичної групи

(тобто, так звані операції “лідз енд легз”). Змінюючи режим платежів між материнською і дочірніми компаніями, можна досягти суттєвого зниження ризику.

Ще більш важливим і відносно довгостроковим “внутрішнім” методом управління валютним ризиком є правильний вибір валюти відфактурування товарної операції. При цьому оптимальний варіант – це використання національної валюти, так як ризик в цьому випадку повністю зникає. Але на практиці досягти цього досить складно. Наприклад, в США в національній валюті відфактурується 98% експорту і 85% імпорту, в Японії – 29 і 3, в Великобританії – 76 і 30%.

Корпорації в цілях внутрішньо фірмового планування віддають перевагу використанню стабільної валюти, хоча дане питання тісно пов’язане з вибором країни постачальника або покупця, з тим, в якій ролі виступає корпорація (продавцем або покупцем). В довгостроковому аспекті захист від валютного ризику тісно пов’язаний з активною цільовою політикою корпорації, зокрема з можливістю включення валютного ризику або вартості страхування в ціни товарів, що реалізуються. З іншого боку, падіння зовнішньої конкурентоспроможності товарів через підвищення курсу національної валюти може поставити вимогу зниження цін, а в кінцевому випадку і витрат виробництва. Такий метод управління валютним ризиком стосується різноманітних сторін виробничої і побутової діяльності корпорації.

Продовжують використовуватись різні види застережень в якості засобу захисту від коливань курсів. Так, наприклад, може обумовлюватись автоматична зміна ціни товару при зміні на якусь фіксовану величину валютного курсу або його середньозваженого індексу. Зрозуміло, що такий метод вигідний тільки одній стороні угоди, а тому інша сторона відмовляється включати в контракт умови про застереження. При цьому значення застережень як методу управління валютним ризиком поступово зменшується.

Велике значення має вдосконалення системи управління ліквідністю корпорацій. Чіткий облік, планування і прогнозування грошових потоків, послідовне скорочення ризикових періодів і сум під ризиком, підвищення ефективності і відповідальності управлінського апарату, оптимізація процесу прийняття рішень дозволяють суттєво знизити ризик валютних втрат.

“Зовнішні” методи управління валютним ризиком в своїй масі є банківськими, так як основані на різноманітних інструментах банківської діяльності. Використовують їх банки в власних інтересах. Визначну роль відіграє також державне страхування валютного ризику як засіб заохочення національного експорту. Усі “зовнішні” методи покликані перед усім перенести валютний ризик на інші установи, які виступають учасниками відповідних фінансових операцій.

Найбільш широко для зменшення валютного ризику використовуються строкові валютні операції: форвардні, ф’ючерсні, опціонні (на міжбанківських ринках і на біржах). Строкові угоди використовуються для покриття валютного ризику або для його страхування (хеджування). “Строкове” покриття

валютного ризику полягає в купівлі-продажу іноземної валюти на строк для забезпечення майбутніх платежів і надходжень (є також форма “готівкового” покриття – купівля-продаж готівкової валюти з наступним розміщенням її в депозити або залучення депозитів на строк). Страхування валютного ризику в будь-якому випадку полягає в купівлі-продажу валюти на термін з наступним здійсненням зворотної операції, так як збиток по основній готівковій угоді корпорації повинен покриватися прибутком по строковій або навпаки.

Все більш широке розповсюдження отримують довгострокові валютні угоди – на 5 і більше років. Міжбанківський ринок по таким операціях в доларах США і фунтах стерлінгах добре розвинутий і має високу ліквідність, що дозволяє корпораціям страхувати крупні довгострокові проекти. Що банки зазвичай йдуть на таке страхування лише при наявності рівних по сумі і строках і протилежних по знаку замовлень клієнтів (щоб компенсувати операції і ліквідувати свій ризик).

Серед інших методів “зовнішнього” управління валютним ризиком використовується ведення рахунків в іноземній валюті (конверсію в національну валюту можна відкласти до більш сприятливого моменту). Широке використання знаходить запозичення і інвестиції в іноземних валютах (на різні терміни). Наприклад, якщо у французької компанії виявлений нетто-актив в доларах США строком на 1 рік, то можна взяти кредит на таку ж суму і термін. При цьому необхідно враховувати рівень процентних ставок по відповідних валютах, податковий режим та інші умови. В більш широкому плані при необхідності отримання кредиту в іноземній валюті або наявності коштів для інвестицій корпорація вимушена оцінювати перспективи даної валюти (підвищиться її курс або знизиться). Строкові угоди і кредити досить широко застосовуються і в стосунках між материнськими і дочірніми компаніями.

В 80-х роках швидко поширюється використання довгострокових валютних свопів, що полягає в обміні еквівалентними сумами в різних валютах з умовою зворотної операції по закінченню 5–10 років. Вартість валютного свопу як і будь-якої строкової угоди, полягає в різниці між процентними ставками по валютах. Одержання валюти по свопу допомагає, наприклад, компенсувати відкриті валютні позиції (коли на протязі деякого часу іноземну валюту не можна обміняти на національну), а інколи використовується для кредитування власної дочірньої компанії корпорації.

Близькі по своїй природі до валютних свопів паралельні кредити. Наприклад, американська компанія А в США дає кредит американській компанії Б, а Перу бере у неї кредит в місцевій валюті (тобто прямого валютного ризику також немає). У компанії Б ситуація аналогічна і валютний ризик відсутній. Все ж використання паралельних кредитів ускладнено по юридичним причинам. Наприклад, банкрутство дочірньої компанії А не завжди означає, що її зобов'язання по свопу автоматично переходять материнській компанії, хоча кредити надавались в рамках однієї угоди. Тому з'явилися кредити «бек-ту-бек» (back-to-back), в яких головні компанії є і

позичальниками, і кредиторами один одного, а кредитують свої дочірні компанії у відповідних країнах. І ті і інші кредити часто використовуються для вивільнення заблокованих в країнах, що розвиваються, грошових коштів.

В основі використання будь-яких “зовнішніх” методів управління ризиком лежать наступні основні принципи: доступність для корпорації даного конкретного методу страхування ризиків, прийнятна вартість страхування, наявність обмежувальних умов (наприклад, відсутність точних даних про дати валютних надходжень і платежів). В повсякденній практиці «зовнішні» і «внутрішні» методи управління валютним ризиком часто комбінуються для досягнення найбільшого ефекту.

Певне значення для страхування валютного ризику корпорації при поставках на експорт має діяльність спеціалізованих державних установ. Доля офіційних програм страхування валютного ризику в загальному об’ємі страхування невелика. Пояснюється це рядом причин. Так, державне страхування зачіпає тільки експорт. Більше того, воно зазвичай надається по експортним кредитам понад двох років, тобто на протязі перших двох років держава в страхуванні валютного ризику участі не приймає. В Японії, Германії, Бельгії та інших країнах страхуються тільки збитки, що виникли в результаті коливання курсів більше ніж на 3%. Відповідно прибуток при перевищенні валютним курсом 3%-ної позначки здається державному органу. Крім того, є обмеження на використання окремих валют, на загальну суму відшкодування, а вартість страхування може бути значною. Вказані недоліки призводять до того, що лише відповідно невелика частина міжнародних операцій капіталістичних корпорацій покривається державним страхуванням валютного ризику (фінансові операції взагалі не страхуються). Ряд державних установ поніс суттєві збитки по валютним гарантіям, у зв’язку з чим в Швейцарії, наприклад, їх надання було заборонено з 1 квітня 1985 р.

Найбільш розповсюдженим серед крупних банків і ТНК є метод балансування активів і пасивів по валютам і строкам. Після того як все можливе зроблено на рівні дочірньої компанії ризик передається в головну контору. В цьому випадку немає необхідності страхувати кожен конкретну операцію і проводиться захист всього балансу корпорації в цілому. На першому етапі в основному використовуються “внутрішні” методи управління валютним ризиком, а на заключному – “зовнішні”. Все частіше корпорації і банки одночасно удаються до страхування ризику зміни відсоткових ставок, комбінують різноманітні валютні і кредитні інструменти.

Методи управління валютним ризиком. Валютні ризики управляються в банках різноманітними методами. Першим кроком до управління валютними ризиками всередині структури банку є встановлення **лімітів** на валютні операції. Так, наприклад, дуже поширені такі види лімітів :

- ліміти на іноземні держави (встановлюються максимально можливі суми для операцій на протязі дня з клієнтами і контраптерами в сумі з кожної конкретної країни);

- ліміти на операції з контрапартнерами і клієнтами (встановлюється максимально можлива сума для операцій на кожного контрапартнера, клієнта або групу клієнтів);

- ліміт інструментарія (встановлення обмежень по використовуваних інструментах і валютах із визначенням списку можливих до торгівлі валют і інструментів торгівлі);

- ліміт збитків (встановлюється максимально можливий розмір збитків, після досягнення якого всі відкриті позиції повинні бути закриті зі збитками). У деяких банках такий ліміт встановлюється на кожний робочий день або окремий період часу (один місяць), у деяких банках він підрозділяється на окремі види інструментів, а в інших може також встановлюватися на окремих ділерів.

Крім лімітів у світовій практиці застосовуються такі методи зниження валютних ризиків :

- взаємний залік купівлі-продажу валюти по активу і пасиву, так званий метод «метчінг», де за допомогою відрахування надходження валюти з розміру її відтоку банк має можливість впливати на їхній розмір і відповідно на свої ризики.

- використання методу «неттінга», що полягає в максимальному скороченні кількості валютних операцій за допомогою їх укрупнення. З цією метою банки створюють підрозділи, що координують надходження заявок на купівлю-продаж іноземної валюти.

- придбання додаткової інформації шляхом придбання інформаційних продуктів спеціалізованих фірм у режимі реального часу валютних курсів, що відображають зміни і останню інформацію.

- ретельне вивчення й аналіз валютних ринків.

Також, для обмеження валютних ризиків застосовується страхування.

Ще одним методом управління валютним ризиком є **аналіз змін курсів валют**. Такий аналіз буває фундаментальним і технічним.

Фундаментальний аналіз зміни курсів валют заснований на припущенні, що основні зміни курсів відбуваються під дією макроекономічних чинників розвитку економік країн-емітентів валюти. Аналітики, що прираховують себе до фундаменталістів, уважно відслідковують базові показники макроекономічного розвитку окремих країн і прогнозують зміни курсів валют у довгостроковій перспективі.

Технічний аналіз заснований на положенні про те, що макроекономічні показники в короткостроковій і середньостроковій перспективі мало відбиваються на змінах курсів валют. Більше того, курси валют можна з винятковою точністю прогнозувати тільки за допомогою методу технічного аналізу, основою якого є математична система. Технічний аналіз простежує тенденцію коливань курсів валют і дає сигнали до купівлі та продажу.

Управління кредитними ризиками. Існує декілька способів захисту від кредитного ризику:

- лімітування кредитів,
- диверсифікація кредитних вкладень,
- вивчення і оцінка кредитоспроможності позичальника, вимога від клієнтів достатнього і якісного забезпечення по виданих кредитах, оперативність при стягненні боргу,
- страхування кредитних операцій. Страхування кредитних операцій, як спосіб захисту від кредитного ризику, означає, що банки повинні створювати страхові фонди як на мікро- так і на макрорівні, а також страхувати окремі високо ризиковані кредитні операції в спеціалізованих страхових організаціях.

Лімітування кредитів - це спосіб встановлення сум граничної заборгованості по позиках конкретному позичальнику. Воно здійснюється шляхом встановлення лімітів кредитування, які являють собою заздалегідь встановлену граничну суму кредиту, яку позичальник має право отримати в банку.

У практиці роботи колишніх державних банків використовувалися різні види лімітів і їх різновиди, вихідний, внутрішньо кварталний, ліміт видач, контрольна цифра, плановий розмір кредиту. Акціонерні комерційні банки використовують таку форму лімітування кредитів, як кредитна лінія, яка являє собою юридично оформлене зобов'язання банку перед позичальником надавати йому протягом певного періоду кредити в межах узгодженого ліміту.

Кредитна лінія звичайно відкривається при тривалій і тісній співпраці між банком і позичальником. Вона містить ряд переваг як для банку, так і для клієнта. Позичальник отримує можливість точніше оцінювати перспективи розвитку своєї діяльності, скоротити накладні витрати і втрати часу, пов'язані з веденням переговорів і укладанням кожної окремої кредитної угоди. Банк має аналогічні вигоди. Крім того, він детально знайомиться з діяльністю позичальника. Відкривши кредитну лінію, банк незалежно від ситуації на ринку позикових капіталів зобов'язується надати кредит відповідно до укладеної угоди.

Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації. *Диверсифікація позик*, як спосіб захисту від кредитного ризику, - це розподіл грошових коштів, що позичаються між різними суб'єктами (юридичними і фізичними особами). Тобто, диверсифікація – це інвестування коштів у більш ніж один вид активів. Чим більшому числу позичальників буде переданий у тимчасове користування позичковий капітал конкретного банку, тим, при інших рівних умовах, меншою буде міра ризику неповернення боргу, оскільки імовірність банкрутства багатьох позичальників значно нижче за імовірність банкрутства одного або трьох позичальників. По суті диверсифікованість – це “розпорошення” ризику за принципом: “не клади яйця в один кошик” чи “не тримай гроші в одній кишені”.

Види диверсифікації. Диверсифікація може змінюватися за часом та в просторі. Розрізняють також диверсифікацію концентричну та горизонтальну.

Для дотримання комерційними банками принципу диверсифікації кредитів Національний банк України встановив їм такий економічний норматив, як максимальний розмір ризику на одного позичальника. Величина цього ризику не повинна перевищувати 10 % власних коштів банку.

Застосовуючи диверсифікацію, необхідно пам'ятати:

- вона може не лише зменшити, але й збільшити ризик;
- не кожен ризик можна зменшити за допомогою диверсифікації.

Страховання ризиків. *Страховання* - це процес зменшення ризику можливих втрат. Фірма може прийняти рішення страхувати усі ризики, не страхувати нічого або щось вибірково.

Відсутність страхування може мати дві причини. По-перше, фірма може не знати про ризики або можливості зменшення цих ризиків. По-друге, вона може вважати, що обмінні курси або процентні ставки будуть залишатися незмінними або змінюватися в її користь. У результаті фірма буде спекулювати: якщо її очікування виявляться правильними, вона виграє, якщо ні - вона понесе збитки.

Страховання всіх ризиків - єдиний засіб їх цілком уникнути. Проте фінансові директори компаній віддають перевагу вибірково страхуванню. Якщо вони вважають, що курси валют або процентних ставок зміняться несприятливо для них, то страхують ризик, а якщо зміни будуть в їхню користь - лишають ризик непокритим.

Методи страхування валютних ризиків. В ході розширення валютних операцій при загальній нестійкості валютно-кредитного обороту актуальною стає необхідність в страхуванні ризиків, пов'язаних з курсовими коливаннями. Система заходів щодо зменшенню валютних втрат називається «хеджуванням» (hedging – огорожування).

В страхуванні мають необхідність підприємства, що займаються ЗЕД діяльністю, банки, що працюють з іноземною валютою, їх клієнти, приватні особи.

Серед *методів страхування валютних ризиків* можна виділити:

Структурне збалансування активів, пасивів, кредиторської та дебіторської заборгованості.

Зміна термінів платежів (leads and lags).

Форвардні угоди.

Операції “своп”.

Опціонні угоди.

Фінансові ф'ючерси.

Кредитування та інвестування в іноземній валюті.

Реструктуризація валютної заборгованості.

Паралельні позички.

Лізинг.

Дисконтування вимог в іноземній валюті (форфетування).

Використання валютних коштів.

Здійснення платежів за допомогою зростаючої валюти.

Самострахування.

Українські підприємства можуть суттєво знизити валютний ризик зовнішньоекономічних угод, використовуючи два методи: 1) правильний вибір валюти; 2) регулювання валютної позиції по контрактам. Метод правильного вибору валюти ціни зовнішньоекономічного контракту полягає в встановленні ціни в контракті в такій валюті, зміна курсу якої вигідно для даної організації. Для експортера такою валютою буде “сильна” валюта, тобто така, курс якої підвищується на протязі терміну дії контракту. Для імпортера вигідна “слабка” валюта, курс якої знижується. Але слід на увазі мати, що прогноз руху курсу валют в самому найкращому випадку можливий з вірогідністю не більше 70%.

Збалансованість структури грошових вимог і зобов'язань щодо укладених контрактів може бути досягнута двома способами:

при одночасному підписанні контрактів на експорт і імпорт або на організацію прийому іноземних туристів і на організацію виїзду громадян-туристів за кордон. Слід звернути увагу на те, щоб ці контракти уклалися в одній валюті і терміни сплати приблизно співпадали. В цьому випадку збитки від зміни курсу валют по експорту компенсуються прибутком і навпаки;

якщо підприємство спеціалізується тільки на одному виді діяльності, то необхідна диверсифікація валютної структури, тобто підписання контрактів з використанням різних валют, що мають тенденцію до протилежної зміни курсів.

В Україні використовуються два основні методи страхування від валютних ризиків:

- 1) валютні застереження;
- 2) форвардні операції.

Валютні застереження являють собою спеціально включені в текст контракту умови, у відповідності з якими сума платежу повинна бути переглянута в тій же пропорції в якій відбудеться зміна курсу валюти платежу по відношенню до валюти застереження. Валютне застереження “рівного ризику” збільшує межі коливань валютних курсів і тим самим період часу, на протязі якого партнери можуть без перегляду умов контракту співпрацювати на взаємовигідній основі. Валютні застереження бувають:

- * непрямі;
- * прямі;
- * мультивалютні;
- * на базі СДР.

Непряме валютне застереження використовується в тих випадках, коли ціна товару зафіксована в одній з найбільш розповсюджених в міжнародних розрахунках валют (долар США, японська ена та інші), а платіж передбачений в іншій грошовій одиниці, зазвичай національній валюті.

Пряме валютне застереження використовується, коли валюта ціни і валюта платежу співпадають, але величина суми платежу, що обумовлена в

контракті, ставиться в залежність від змін курсу валюти розрахунків по відношенню до іншої, більш стабільної валюти, так званої валюти застереження.

Мультивалютні застереження – це застереження, дія яких основана на корекції суми платежу пропорційно зміні курсу валюти платежу, але не до однієї, а до спеціально підбраного набору валют (“валютний кошик”), курс яких розраховується як їх середня величина по визначеній методиці. Наприклад, на базі середньоарифметичного відсотку відхилення курсу кожної з валют “кошика” від початкового рівня або на базі зміни розрахункового середньоарифметичного курсу обумовленого набору валют. Мультивалютні застереження не отримали широкого використання.

Сутність форвардних операцій по страхуванню валютних ризиків полягає в наступному. При поданні комерційної пропозиції або при підписанні контракту експортер, знаючи приблизний графік надходження платежів по контракту, укладає з своїм банком угоду про переуступку йому майбутніх надходжень в валюті по завчасно визначеному (терміновому) курсі. Таким чином, експортер наперед може визначити суму свого доходу в національній валюті і виходячи з цього встановлювати ціну контракту. Цей терміновий курс може бути більше (тобто котируватись з премією) або менше (тобто котируватись з дисконтом), чим курс валюти на дату проведення такої угоди, і залежить від різниці в процентних ставках на міжбанківському ринку по депозитам в відповідних валютах.

Фонди ризикового фінансування (венчури).

Венчурний (ризиковий) бізнес – вид бізнесу, що орієнтується на практичне використання технічних і технологічних новинок, результатів наукових досягнень, ще не апробованих практикою.

Венчурні операції – це грошові операції та операції з цінними паперами, пов’язані з кредитуванням і фінансуванням технічних нововведень, наукових досліджень, впровадженням винаходів і відкриттів. Даний вид діяльності проводиться переважно інноваційними банками і пов’язаний з високим ризиком.

Контрольні питання

1. В чому полягає сутність управління ризиком?
2. Розкрийте основні етапи управління ризиком.
3. Які основні шляхи мінімізації ризиків? В чому їх сутність?
4. Розкрийте сутність управління валютними ризиками.
5. Які основні методи управління валютними ризиками?
6. В чому полягає управління кредитними ризиками?
7. В чому полягає сутність лімітування кредитів?
8. Що таке диверсифікація? Який ефект вона дає?
9. Назвіть різновиди стратегії диверсифікації.

10. Розкрийте поняття страхування.
11. В чому полягає сутність системи страхування підприємницьких ризиків?
12. Розкрийте методи страхування валютних ризиків.
13. Які методи страхування валютних ризиків застосовуються в Україні?
14. Розкрийте поняття “валютні застереження”.
15. В чому полягає сутність форвардних операцій?
16. Розкрийте поняття “своп”, “хеджування”, “фінансові ф’ючерси”, “форфетування”, “лідз енд легз”, “метчінг”, “неттинг”, “трансфер”.
17. Розкрийте поняття венчурний бізнес. В чому сутність фондів ризикового фінансування?

 Література:

1. **Закон України** “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. **Закон України** “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
3. **Закон України** “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
4. **Закон України** “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47.
5. *Аленичев В.В., Аленичева Т.Д.* Страхование валютных рисков, банковский и экспортных коммерческих кредитов. - М.: “Ист-Сервис”, 1994.
6. *Балабанов И.Т.* Риск - менеджмент. - М.: Финансы и статистика, 1996.
7. *Вітлінський В.В., Наконечний С.І.* Ризик у менеджменті. - К.: ТОВ “Борисфен - М”, 1996.
8. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. *В.В.Вітлінського*. – К., 2002.
9. *Машина Н.І.* Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
10. *Сердюкова И.Д.* Управление финансовыми рисками // Финансы. - 1995.
11. Страховой портфель. - М.: “Соминтэк”, 1994.
12. *Телегина Е.А.* Об управлении рисками при реализации долгосрочных проектов // Деньги и кредит, 1995.
13. *Шарова Т.* Управление валютными рисками. - К., 1994.
14. *Шнипер Р.И.* Экономический риск начинается в сфере научной подготовки территории // ЭКО, 1995.
15. *Ющенко В., Міщенко В.* Управління валютними ризиками. - К.: Знання, 1998.

3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 3, 4. Виробничі та комерційні ризики - 1 год.

План

1. Сутність виробничих ризиків та їх класифікація.
 2. Постачальницькі ризики, їх виникнення та способи їх попередження.
 3. Транспортні ризики. Міжнародний стандарт їх класифікації.
 4. Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.
 5. Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.
 6. Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи їх обліку в різних видах підприємництва.
 7. Маркетингові ризики. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції.
 8. Організація маркетингових досліджень.
 9. Ефектна реклама - основа попередження ризиків.
- 📖 Література: [1]; [2]; [6]; [7]; [9]; [11]; [15].

Тема 5. Фінансові ризики - 1 год.

План

1. Сутність та видова класифікація фінансових ризиків.
 2. Інфляційно-дефляційні ризики.
 3. Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора.
 4. Оптимальний портфель цінних паперів.
 5. Банківські ризики та їх види.
 6. Відсоткові ризики.
 7. Лізинговий ризик.
 8. Ризик андеррайтінга та факторинговий ризик.
 9. Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій.
 10. Зовнішні ризики банків: країнні та валютні.
 11. Кредитні ризики.
 12. Депозитна діяльність комерційних банків.
 13. Сутність валютного ризику.
 14. Типи валютних систем.
 15. Види угод по валютних операціях.
- 📖 Література: [6]; [16]; [17]; [18].

Тема 6. Методи вимірювання ризиків підприємницької діяльності - 2 год.

План

1. Загальні методологічні підходи до оцінки ризиків.
 2. Загальні принципи аналізу ризиків.
 3. Класифікація втрат.
 4. Якісний аналіз ризику.
 5. Кількісний аналіз ризику.
 6. Статичний метод аналізу.
 7. Метод Монте-Карло.
 8. Метод аналізу доречності затрат.
 9. Метод експертних оцінок.
 10. Аналіз ступеню ризику за допомогою аналітичного методу.
 11. Комплексна оцінка економічного ризику.
- 📖 Література: [6]; [11]; [14]; [5]; [9].

Тема 7. Прогнозування та управління ризиками - 2 год.

План

1. Сутність та етапи управління ризиком.
 2. Шляхи мінімізації ризиків.
 3. Управління валютними ризиками. Методи управління.
 4. Управління кредитними ризиками.
 5. Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.
 6. Страхування ризиків. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків.
 7. Методи страхування валютних ризиків.
 8. Фонди ризикового фінансування (венчури).
- 📖 Література: [7]; [8]; [12]; [13]; [15]; [16]; [17]; [18]; [19].

4. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. РИЗИКИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

1. Особливості функціонування підприємств в умовах невизначеності.
2. Особливості функціонування підприємств в умовах командно-адміністративної системи.
3. Необхідність та доречність використання підприємствами фактору невизначеності.
4. Поняття про невизначеність.
5. Сутність поняття "ризик".
6. Класифікаційна система ризиків.
7. Особливості прояву ризиків у ринкових умовах господарювання.
8. Причини виникнення економічного ризику.
9. Функції ризику.
10. Ризик та успіх.
11. Вплив ступеню ризику на результати діяльності ринкових суб'єктів.

 Література: [1; 2; 3; 6-9].

Тема 2. ОСНОВНІ ВИДИ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

1. Сутність підприємницьких ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів, що господарюють.
2. Ризики зовнішньоекономічної діяльності.
3. Митні ризики.
4. Крайні ризики.
5. Політичні ризики.
6. Макроекономічні ризики.
7. Ризик форс-мажорних обставин.
8. Сутність податкових ризиків та їх вплив на підприємницьку діяльність.
9. Екологічні ризики.

 Література: [1]; [2]; [3]; [4].

Тема 3. ВИРОБНИЧІ РИЗИКИ

1. Сутність виробничих ризиків та їх класифікація.
2. Постачальницькі ризики, їх виникнення та способи їх попередження.
3. Транспортні ризики.
4. Міжнародний стандарт класифікації транспортних ризиків.
5. Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.
6. Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.

 Література: [3]; [5]; [14]; [20].

Тема 4. КОМЕРЦІЙНІ РИЗИКИ

1. Сутність та класифікація реалізаційних ризиків.
2. Способи обліку реалізаційних ризиків в різних видах підприємництва.
3. Маркетингові ризики.
4. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту.
5. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції.
6. Організація маркетингових досліджень.
7. Ефектна реклама як основа попередження ризиків.

 Література: [5]; [20].

Тема 5. ФІНАНСОВІ РИЗИКИ

16. Сутність та видова класифікація фінансових ризиків.
17. Валютні та інфляційно-дефляційні ризики.
18. Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора.
19. Оптимальний портфель цінних паперів.
20. Банківські ризики та їх види.
21. Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій.
22. Зовнішні ризики банків: крайні та валютні.
23. Кредитні ризики.
24. Депозитна діяльність комерційних банків.
25. Сутність валютного ризику.
26. Типи валютних систем.
27. Види угод по валютних операціях.

 Література: [6]; [16]; [17]; [18].

Тема 6. МЕТОДИ ВИМІРУ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Загальні методологічні положення та підходи до оцінки ризиків.
2. Загальні принципи аналізу ризиків.
3. Класифікація втрат.
4. Кількісні та якісні методи аналізу.
5. Використання статистичного методу при аналізі ризиків.
6. Використання методу експертних оцінок при аналізі ризиків.
7. Аналіз ступеню ризику за допомогою аналітичного методу.
8. Метод Монте-Карло та його застосування при оцінці стратегій, пов'язаних із ризиком.
9. Аналіз чутливості моделі.
10. Аналіз об'єму відносних ризиків від проведення підприємницької діяльності.

11. Використання методу аналогії при проведенні кількісної оцінки ризику.
 12. Аналіз та оцінка інвестиційних ризиків.
 13. Комплексна оцінка економічного ризику.
- Література: [9]; [13].

Тема 7. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

1. Сутність та етапи управління ризиком.
 2. Шляхи мінімізації ризиків.
 3. Управління валютними ризиками. Методи управління.
 4. Управління кредитними ризиками.
 5. Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.
 6. Страхування ризиків. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків.
 7. Методи страхування валютних ризиків.
 8. Фонди ризикового фінансування (венчури).
- Література: [8]; [13]; [19].

5. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

для студентів заочників

варіант 1.

1. Необхідність та доречність використання підприємствами фактору невизначеності. Основні положення Закону України “Про підприємництво”
2. Основні види економічних ризиків
3. Використання методу аналогії при проведенні кількісної оцінки ризику.

варіант 2.

1. Поняття про ризик. Методи вимірювання ризику.
2. Крайні ризики. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
3. Методи аналізу кредитного ризику.

варіант 3.

1. Класифікаційна система ризиків. Особливості прояву ризиків у ринкових умовах господарювання.
2. Соціальні ризики як наслідок соціальної напруженості.
3. Оцінка ризику інвестиційного проекту

варіант 4.

1. Основні види економічного ризику. Основні положення Закону України “Про підприємництво”
2. Прогнозування та управління ризиками.
3. Поняття про платіжні матриці та визначення сідлової точки.

варіант 5.

1. Причини виникнення економічного ризику.
2. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
3. Вибір оптимальних стратегій в умовах ризиків, пов’язаних з конфліктами

варіант 6.

1. Функції ризику. Ризик та успіх.
2. Загальні методологічні положення та підходи до оцінки ризиків.
3. Вибір оптимальних стратегій в умовах ризику, пов’язаного з невизначеністю навколишнього середовища

варіант 7.

1. Ризики фірми.
2. Основні положення Закону України “Про підприємництво”

3. Аналіз ризику безповоротних можливостей

варіант 8.

1. Сутність підприємницьких ризиків та їх вплив на поведінку суб'єктів, що господарюють. Основні положення Закону України “Про підприємництво”
2. Методи страхування валютних ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
3. Особливості управління ризиками фірми.

варіант 9.

1. Ризики зовнішньоекономічної діяльності. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
2. Управління валютними та процентними ризиками.
3. Аналіз економічної ефективності страхування і самострахування.

варіант 10.

1. Митні ризики та їх вплив на ЗЕД. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
2. Постачальні ризики, причини їх виникнення.
3. Методи контролю за ризиком.

варіант 11.

1. Політичні ризики та їх вплив на ЗЕД. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
2. Методологічні підходи до оцінки ризиків.
3. Ризик-менеджмент як основа регулювання ризиків.

варіант 12.

1. Макроекономічні ризики та їх вплив на ЗЕД. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
2. Управління процентними ризиками.
3. Визначення чутливості проекту.

варіант 13.

1. Ризик форс-мажорних обставин. Основні положення Законів України “Про підприємство” та “Про страхування”
2. Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.
3. Метод аналізу доцільності витрат

варіант 14.

1. Податкові ризики та їх вплив на підприємницьку діяльність. Податковий кодекс України.

2. Основні положення Закону України “Про підприємство”
3. Аналіз економічної ефективності страхування і самострахування.

варіант 15.

1. Екологічні ризики: їх види та втрати, пов’язані з ними. Екологічне законодавство України.
2. Системи страхування. Основні положення Закону України “Про страхування”
3. Кількісні методи оцінки ризику: ризик у абсолютному вираженні.

варіант 16.

1. Виробничі ризики, їх види та методи розрахунку. Основні положення Закону України “Про підприємство”
2. Фонди ризикового фінансування (венчури). Інноваційні ризики. Основні положення Закону України “Про інноваційну діяльність”
3. Кількісні методи оцінки ризику: ризик у відносному вираженні.

варіант 17.

1. Сутність виробничих ризиків та їх класифікація.
2. Страхування ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
3. Комплексна оцінка економічних ризиків.

варіант 18.

1. Постачальницькі ризики, їх виникнення та способи попередження.
2. Сутність податкових ризиків у підприємницькій діяльності. Податковий кодекс України.
3. Оцінка ефективності нововведень

варіант 19.

1. Транспортні ризики. Міжнародний стандарт класифікації транспортних ризиків.
2. Лізинговий та факторинговий ризик.
3. Оцінка систематичного ризику.

варіант 20.

1. Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.
2. Шляхи мінімізації ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
3. Оцінка ризику на основі визначення точки беззбитковості

варіант 21.

1. Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.

2. Депозитна діяльність комерційних банків на валютних ринках.
3. Оцінка ризику за допомогою дерева цілей.

варіант 22.

1. Комерційні ризики
2. Класифікація втрат.
3. Оцінка ризику за допомогою методу аналогій.

варіант 23.

1. Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи обліку реалізаційних ризиків.
2. Інвестиційні ризики як фактор ризику для індивідуального та інституціонального інвестора. Основні положення Закону України “Про інвестиційну діяльність”
3. Метод експертних оцінок при аналізі ризиків.

варіант 24.

1. Маркетингові ризики та способи їх попередження.
2. Фінансові ризики: сутність, види, оцінка та методи попередження.
3. Аналіз чутливості моделі.

варіант 25.

1. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції.
2. Банківські ризики та їх види. Внутрішні ризики банків, пов’язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій.
3. Статистичний метод.

варіант 26.

1. Ефективна організація маркетингових досліджень.
2. Валютні та інфляційно-дефляційні ризики.
3. Метод Монте-Карло і його застосування для оцінки ризиків.

варіант 27.

1. Сегментація ринку збуту як фактор запобігання реалізаційним ризикам.
2. Сутність та видова класифікація фінансових ризиків.
3. Кількісні методи аналізу ризику.

варіант 28.

1. Ефектна реклама як основа попередження економічних ризиків.
2. Кредитні ризики: їх види, оцінка та шляхи попередження.
3. Поняття про портфель цінних паперів

варіант 29

1. Позитивні та негативні сторони рекламної діяльності.
2. Валютний ризик: його сутність, види, оцінка та шляхи попередження.
3. Формування оптимального портфеля з обмеженої кількості цінних паперів.

варіант 30.

1. Зовнішні ризики банків.
2. Сутність та етапи управління ризиком.
3. Оптимальний інвестиційний портфель

6. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Необхідність та доречність використання підприємствами фактору невизначеності. Основні положення Закону України “Про підприємництво”
2. Поняття про ризик. Методи вимірювання ризику.
3. Крайні ризики. Основні положення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”
4. Методи аналізу кредитного ризику.
5. Соціальні ризики як наслідок соціальної напруженості.
6. Основні види економічного ризику. Основні положення Закону України “Про підприємництво”
7. Прогнозування та управління ризиками.
8. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
9. Вибір оптимальних стратегій в умовах ризиків, пов’язаних з конфліктами
10. Вибір оптимальних стратегій в умовах ризику, пов’язаного з невизначеністю навколишнього середовища
11. Методи страхування валютних ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
12. Особливості управління ризиками фірми.
13. Аналіз економічної ефективності страхування і самострахування.
14. Методи контролю за ризиком.
15. Ризик-менеджмент як основа регулювання ризиків.
16. Управління процентними ризиками.
17. Ризик форс-мажорних обставин. Основні положення Законів України “Про підприємство” та “Про страхування”
18. Диверсифікація як метод зниження ступеню ризиків. Різновиди стратегії диверсифікації.
19. Метод аналізу доцільності витрат
20. Податкові ризики та їх вплив на підприємницьку діяльність. Податковий кодекс України.
21. Кількісні методи оцінки ризику: ризик у абсолютному і відносному вираженні.
22. Фонди ризикового фінансування (венчури). Інноваційні ризики. Основні положення Закону України “Про інноваційну діяльність”. Оцінка ефективності нововведень.
23. Страхування ризиків. Основні положення Закону України “Про страхування”
24. Оцінка систематичного ризику.
25. Сутність ризиків збуту, прогнозування їх виникнення та способи їх попередження.
26. Прогнозування собівартості та ціни продукції в умовах невизначеності.
27. Депозитна діяльність комерційних банків на валютних ринках.

28. Сутність та класифікація реалізаційних ризиків. Способи обліку реалізаційних ризиків.
29. Маркетингові ризики та способи їх попередження.
30. Фінансові ризики: сутність, види, оцінка та методи попередження.
31. Ризики недостатньої сегментації ринку збуту. Помилковий вибір цільового сегменту та стратегії продажу продукції.
32. Банківські ризики та їх види. Внутрішні ризики банків, пов'язані з специфікою клієнта банку, з характером банківських операцій.
33. Оптимальний інвестиційний портфель
34. Характеристика адміністративно-законодавчих ризиків.
35. Стан постійних та змінних витрат на виробництво продукції за умов невизначеності.
36. Постачальницькі ризики підприємств за умов дефіциту окремих видів сировини та запобігання їх виникнення.
37. Характеристика ризиків в комерційній діяльності підприємства.
38. Ризики неправильної організації маркетингових досліджень.
39. Ризики незабезпечення виробництва фінансуванням.
40. Ризики купівельної спроможності грошей.
41. Характеристика існуючих теорій урахування факторів ризику при проведенні інвестиційної діяльності.
42. Сутність моделі оцінки капіталовкладень при наявності фактору невизначеності.
43. Особливості формування інвестиційного портфеля за умов ринкового підприємництва.
44. Оцінка ефективності нововведень
45. Сутність диверсифікації та її класифікація. Виробнича диверсифікація. Фінансова диверсифікація.

7. Т Е С Т И

До теми 1. “Ризики в підприємницькій діяльності”

1. Основна мета підприємницької діяльності полягає в:
 - а) отриманні більшої кількості продукції.
 - б) поширенні інформації про продукцію фірми.
 - в) отриманні більшої кількості прибутків
 - г) зниженні собівартості продукції та підвищенні продуктивності праці.
 - д) отриманні більшої кількості дотацій.

1. За новою неформальною концепцією управління успіх фірми полягає в:
 - а) підвищенні продуктивності праці;
 - б) зниженні собівартості товару;
 - б) підвищенні споживчої вартості товару;
 - г) вдалому пристосуванні до зовнішнього середовища;
 - д) гнучкості, інформативності та чутливості до змін.

3. За ринкових умов в постіндустріальний період перевага віддається?
 - а) стратегічному управлінню;
 - б) оперативному управлінню;

4. Стратегічне управління – це?
 - а) управління за заданими цілями;
 - б) управління із максимальним врахуванням всіх можливих варіантів розвитку;
 - в) управління як реакція на зміни в зовнішньому середовищі.

5. До макросередовища відносяться:
 - а) постачальники;
 - б) кредитори;
 - в) посередники;
 - г) конкуренти.
 - д) всі наведені варіанти вірні;
 - е) ні один з наведених варіантів не вірний.

6. До мікросередовища відносяться:
 - а) постачальники;
 - б) законодавчо-нормативна база;
 - в) посередники;
 - г) конкуренти;
 - д) всі наведені варіанти вірні;
 - е) ні один з наведених варіантів не вірний.

7. Підприємницьку діяльність в Україні регулюють:
- а) Конституція України;
 - б) Кримінальний кодекс;
 - в) Закон України “Про підприємництво”;
 - г) Закон України “Про зайнятість”;
 - д) Земельний кодекс України.
 - е) всі наведені варіанти вірні;
 - є) ні один з наведених варіантів не вірний.
8. У ринковій економіці першорядними елементами ризику є:
- а) непередбаченість кон’юнктури ринку;
 - б) непередбаченість попиту;
 - в) непередбаченість цінової політики;
 - г) непередбаченість інтересів виробників;
 - д) непередбаченість природних стихійних явищ.
 - е) всі наведені варіанти вірні;
 - є) ні один з наведених варіантів не вірний.
9. Невизначеність - це:
- а) загроза несприятливого результату;
 - б) стан незнання того, що відбувається;
 - в) вид небезпеки про яку нічого не відомо;
 - г) подія, що може відбутися, або не відбутися;
 - д) нематеріальна частина повсякденного життя.
10. Між величиною прибутку та рівнем ризику :
- а) існує прямо пропорційна залежність;
 - б) існує обернено пропорційна залежність;
 - в) залежності не існує.
11. Поняття “витрати”, “збитки”, “втрати” є:
- а) синонімами;
 - б) тотожними;
 - в) нетотожними
 - г) залежить від контексту
 - д) ні один з наведених варіантів не вірний.
12. Поняття “ризик” означає:
- а) можливі збитки;
 - б) можливі додаткові витрати;
 - в) невизначеність;
 - г) можливість отримання додаткового прибутку;
 - д) всі наведені варіанти вірні;

е) ні один з наведених варіантів не вірний.

13. Ризик – це :

- а) політична категорія;
- б) юридична категорія;
- в) економічна категорія;
- г) нематеріальна частина повсякденного життя;
- д) категорія, пов'язана з подоланням невизначеності;
- е) натуральний вираз ймовірності події, що може призвести до втрат;
- є) всі наведені варіанти вірні;
- ж) ні один з наведених варіантів не вірний.

14. Виділяють наступні рівні ризику:

- а) нульовий;
- б) мінусовий;
- в) прийнятний;
- г) додатний;
- д) катастрофічний;
- е) сприятливий;
- є) підбадьорюючий;
- ж) згубний;
- з) заохочувальний;
- і) абсолютний.

15. Ризик класифікують за:

- а) за сферою виникнення;
- б) за сферою невизначеності;
- в) за сферою прояву;
- г) за сферою впливу;
- д) за рівнем витрат;
- е) за масштабами;
- є) за можливим фінансовим результатом.
- ж) всі наведені варіанти вірні;
- з) ні один з наведених варіантів не вірний.

16. Економічний ризик може виникнути за наявності хоча б однієї з таких умов (виберіть те, що не відноситься до таких умов):

- а) існування невизначеності та випадковості;
- б) незрілість економіки;
- в) існування матеріальної зацікавленості в кінцевому результаті прийнятих рішень;
- г) створення штучних умов для ризику.
- д) всі наведені варіанти вірні;
- е) ні один з наведених варіантів не вірний.

17. Зовнішні фактори непрямого впливу на виникнення підприємницького ризику:

- а) політична ситуація;
- б) міжнародна ситуація;
- в) рекламації та штрафи за браковану продукцію;
- г) стихійні лиха;
- д) науково-технічний прогрес;
- е) порушення зобов'язань за угодами.
- є) всі наведені варіанти вірні;
- ж) ні один з наведених варіантів не вірний.

18. Внутрішні фактори впливу на виникнення підприємницького ризику:

- а) рекламації та штрафи за браковану продукцію;
- б) некомпетентні співробітники;
- в) якість продукції та послуг;
- г) прорахунки в організації виробничого процесу;
- д) помилки у визначенні попиту;
- е) інфляція;
- є) конкуренція;
- ж) форс-мажорні обставини;
- з) всі наведені варіанти вірні;
- і) ні один з наведених варіантів не вірний.

19. Функції підприємницького ризику?

- а) інноваційна;
- б) виробнича;
- в) комерційна;
- г) захисна;
- д) аналогічні;
- е) аналітична;
- є) системна.

20. Чи впливає схильність до ризику на успіхи в підприємницькій діяльності?

- а) не впливає;
- б) впливає;
- в) не знаю;
- г) лише у певних випадках;
- д) можливо впливає.

До теми 4. “Комерційні ризики”

1. Що таке комерційний ризик?

- а) це ризик неповернення позики;
- б) це ризик втрати підприємством платоспроможності;
- в) це ризик не реалізації частини чи всього обсягу товару;
- г) це ризик неповернення позики та відсотків за користування нею.

2. Комерційні ризики можуть бути зумовлені:

- а) підвищенням закупівельної ціни товару;
- б) зниженням закупівельної ціни товару;
- в) зниженням споживчої цінності товару;
- г) падінням попиту на продукцію фірми;
- д) падінням конкурентної пропозиції на продукцію фірми.

3. Що таке реалізаційний ризик?

- а) це ризик неповернення коштів вкладених у нову продукцію;
- б) це ризик втрати підприємством платоспроможності;
- в) це ризик не реалізації частини чи всього обсягу товару;
- г) це ризик неповернення позики та відсотків за користування нею.

4. Втрати товару в процесі обігу пов'язані із:

- а) втратами під час транспортування товару до виробника;
- б) втратами під час зберігання товару на складах;
- в) втратами при переробці сировини;
- г) виготовленням неякісної продукції.

5. Що таке маркетинговий ризик?

- а) це ризик неповернення коштів вкладених у нову продукцію;
- б) це ризик неповернення коштів вкладених у рекламу;
- в) це ризик не реалізації частини чи всього обсягу товару;
- г) це ризик неповернення позики та відсотків за користування нею.

6. Маркетинговий ризик включає:

- а) інформаційний, реалізаційний, інвестиційний ризики;
- б) інноваційний, інвестиційний та галузевий ризики;
- в) інноваційний, кредитний, інформаційний ризики;
- г) інноваційний, інформаційний, галузевий ризики.

7. Що таке інформаційний ризик?

- а) це ризик неповернення коштів вкладених у нову продукцію;
- б) це ризик неповернення коштів вкладених у рекламу;
- в) це ризик невизначеності та недостовірності інформації про стан ринку товару і послуг;
- г) це ризик неповернення позики та відсотків за користування нею.

До теми 5. “Кредитні ризики”:

1. В якому документі обумовлюються умови кредитної операції?
 - а) в договорі застави;
 - б) в гарантійному листі;
 - в) в кредитній угоді.

2. Що таке кредитний ризик?
 - а) це ризик неповернення позики;
 - б) це ризик втрати підприємством платоспроможності;
 - в) це ризик неповернення позики та відсотків за користування нею.

3. Джерелами кредитного ризику є:
 - а) погана організаційна діяльність керівництва позичальника;
 - б) зміна процентних ставок на грошовому ринку;
 - в) нездатність банку розрахуватись по своїх зобов'язаннях.

4. Проблемна позика - це:
 - а) позика, яку немає можливості повернути;
 - б) позика, що не може бути повернута в строк;
 - в) позика, що надана для вирішення фінансових проблем, які виникли у клієнта.

5. Побудуйте алгоритм управління кредитним ризиком:
 - а) оцінка ризику;
 - б) оперативне стягнення боргу за позикою;
 - в) застосування заходів щодо мінімізації кредитного ризику;
 - г) виявлення ризику;
 - д) контроль за виконанням обмежуючих умов, умов договорів страхування, гарантії тощо.

8. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Особливості функціонування підприємств за умов невизначеності.
2. Сутність поняття ризику.
3. Класифікація підприємницьких ризиків.
4. Сутнісно-змістовна характеристика політичних ризиків та їх вплив на поведінку господарських суб'єктів.
5. Характеристика адміністративно-законодавчих ризиків.
6. Сутність виробничих ризиків, їх класифікація та вплив на діяльність підприємства.
7. Стан постійних та змінних витрат на виробництво продукції за умов невизначеності.
8. Сутність постачальних ризиків, їх передбачення та можливі способи запобігання.
9. Постачальні ризики підприємств за умов дефіциту окремих видів сировини та запобігання їх виникнення.
10. Характеристика ризиків в комерційній діяльності підприємства.
11. Ризики неправильної організації маркетингових досліджень.
12. Міжнародна класифікація транспортних ризиків.
13. Характеристика фінансових ризиків.
14. Сутність фінансових ризиків та їх класифікація.
15. Ризики незабезпечення виробництва фінансуванням.
16. Ризики купівельної спроможності грошей.
17. Загальна характеристика інвестиційних ризиків.
18. Характеристика існуючих теорій урахування факторів ризику при проведенні інвестиційної діяльності.
19. Сутність моделі оцінки капіталовкладень при наявності фактору невизначеності.
20. Особливості формування інвестиційного портфеля за умов ринкового підприємництва.
21. Характеристика венчурного бізнесу.
22. Банківські ризики та їх класифікація.
23. Ризики банків, пов'язані зі специфікою клієнтів.
24. Зовнішні ризики банків.
25. Ризики кредитування.
26. Методи аналізу ризиків.
27. Сутність та етапи регулювання ризиків.
28. Характеристика диверсифікації діяльності підприємства.
29. Сутність диверсифікації та її класифікація.
30. Сутність виробничої диверсифікації.
31. Сутність фінансової диверсифікації.
32. Управління валютними ризиками.
33. Ризик форс-мажорних обставин.
34. Ризики від діяльності з цінними паперами.

35. Страхування ризиків.
36. Сутність системи страхування підприємницьких ризиків.
37. Страхування валютних ризиків.
38. Напрямки мінімізації ризиків.
39. Сутність моделі оцінки капіталовкладень при наявності фактору невизначеності.
40. Особливості формування інвестиційного портфеля за умов ринкового підприємництва.

9. ЛІТЕРАТУРА

Основна рекомендована література

1. Закон України “Про підприємництво” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14.
2. Закон України “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
3. Закон України “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 24.
4. Закон України “Про інвестиційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47.
5. Валютный портфель. - М.: “Соминтэк”, 1995.
6. Економічний ризик: ігрові моделі / За ред. В.В.Вітлінського. – К., 2002.
7. Инвестиционно-финансовый портфель. - М.: “Соминтэк”, 1993.
8. Кочетков В.Н., Шипова Н.А. Экономический риск и методы его измерения: Уч.пособ. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003.
9. Машина Н.І. Економічний ризик та методи його вимірювання. – К., 2003.
10. Страховой портфель. - М.: “Соминтэк”, 1994.
11. Устенко О.Л. Предпринимательские риски. - К.: “Всеуито”, 1996.
12. Хохлов Н.В. Управление риском: Учебн. пособ. для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239с.

Додаткова рекомендована література

13. Закон України “Про страхування” // Орієнтир. – 2001. - № 44.
14. Положення НБУ “Про кредитування” №246 від 28.09.1995 р.
15. Положення НБУ “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями” №279 від 6.07.2000 р.
16. Аленичев В.В., Аленичева Т.Д. Страхование валютных рисков, банковский и экспортных коммерческих кредитов. - М.: “Ист-Сервис”, 1994.
17. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. - К.: Знання, 1997.- 216с.
18. Балабанов И.Т. Риск - менеджмент. - М.: Финансы и статистика, 1996.
19. Березіна М., Кузнецов О. Особливості взаємодії банків та страхових компаній при реалізації програм споживчого кредитування // Страхова справа. - 2001. - С.84-85.
20. Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті. - К.: ТОВ “Борисфен - М”, 1996.
21. Івасів Б., Клапків М. Економічний зміст та форми страхування кредитів // Вісник НБУ. - 1998. - №5. - С.51-52.
22. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Прогресс, 1992
23. Липсиц И.В. Бизнес-план - основа успеха. – М.: Машиностроение, 1993
24. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - М: Дело,

- 1992.
25. Мороз А.Н. Основи банківської справи. - К., 1994.
 26. Орлов М.Ю. Оценка рисков на межбанковском рынке // Экономика и жизнь, 1995.
 27. Покропивний С.Ф. Інноваційний менеджмент в ринковій системі господарювання // Економіка України, 1995.
 28. Рід В. Комерційний банк. - Нью-Йорк, 1984.
 29. Савлук М.І. Вступ до банківської справи. – К., 1998.
 30. Севрук В.Т. Банковские риски. - М.: “Дело ЛТД”, 1994.
 31. Сердюкова И.Д. Управление финансовыми рисками // Финансы, 1995.
 32. Сивый В., Балыка С. Управление хозяйственным риском // Бизнес информ. – 1998. - № 12. – С.23-27.
 33. Страхування: Підручник / Під ред. С.С.Осадець. - К.: КНЕУ, 1998. - 528с.
 34. Телегина Е.А. Об управлении рисками при реализации долгосрочных проектов // Деньги и кредит, 1995.
 35. Устенко О.Л. Теория экономического риска. – К.: МАУП, 1997. – 164 с.
 36. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха. – М., 1991.
 37. Хойер В. Как делать бизнес в Европе. – М.: Прогресс, 1992.
 38. Хоскинг А. Курс предпринимательства. – М., 1993.
 39. Черников Г.П. Предприниматель - кто он? – М.: Междунар. отнош., 1992.
 40. Шарова Т. Управление валютными рисками. - К., 1994.
 41. Шнипер Р.И. Экономический риск начинается в сфере научной подготовки территории // ЭКО, 1995.
 42. Щукін Б.М. Інвестиційна діяльність: Метод. посіб. – К.: МАУП, 1998. – 68 с. (С.49).
 43. Ющенко В., Міщенко В. Управління валютними ризиками. - К.: Знання, 1998.

ЗМІСТ

1. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ.....	2
2. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ПО ВИВЧЕННЮ ДИСЦИПЛІНИ	7
3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	75
4. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	77
З ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	77
5. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	80
6. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ.....	85
7. Т Е С Т И.....	87
8. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	93
ЗМІСТ.....	97